

কেও লক্ষ্য
। সাধিক ভাষা আনন্দ নবীনা
অসম সাহিত্য সভা, গুৱাহাটী

২৫৬

[Handwritten signature]

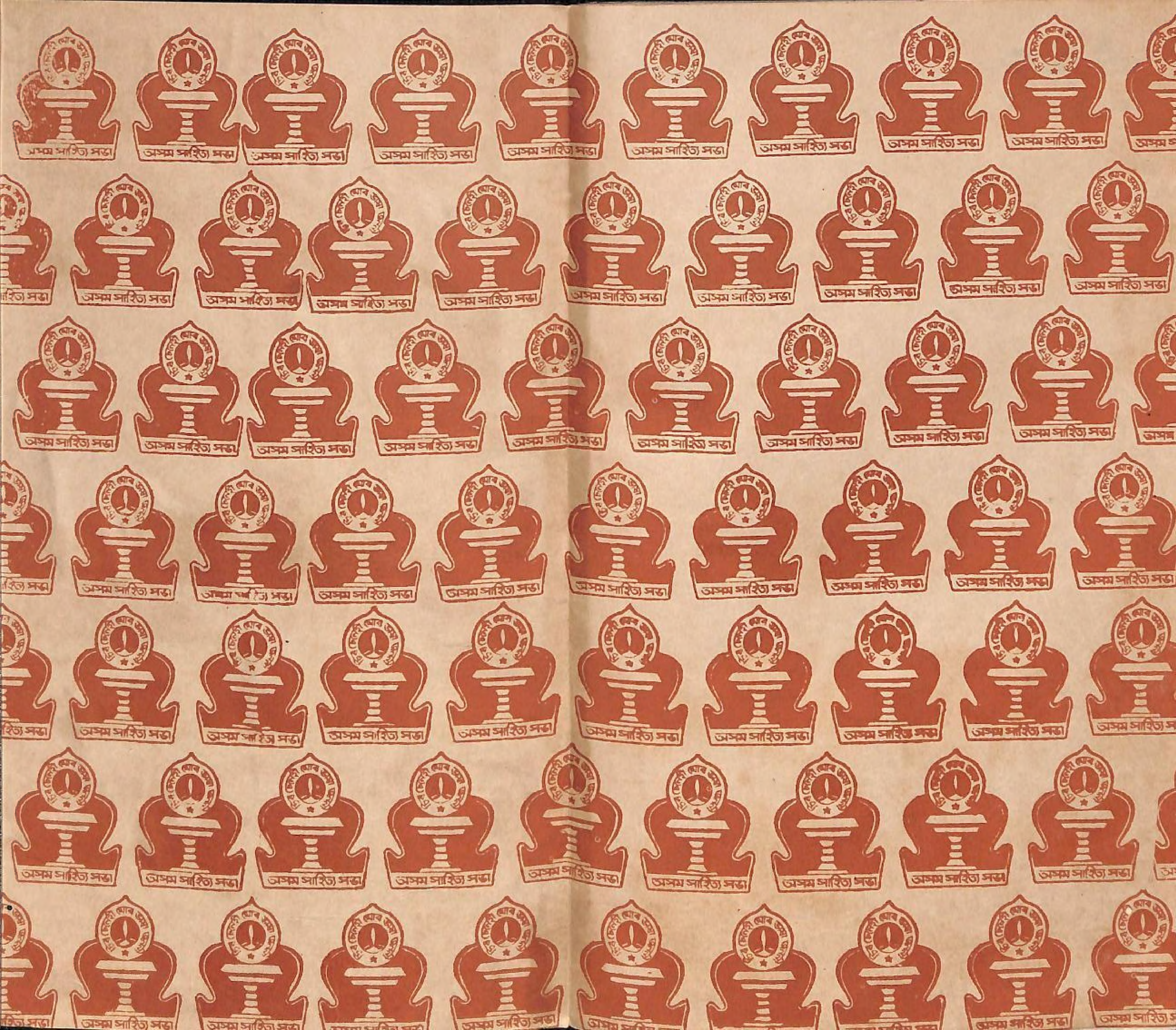
৩২
৩

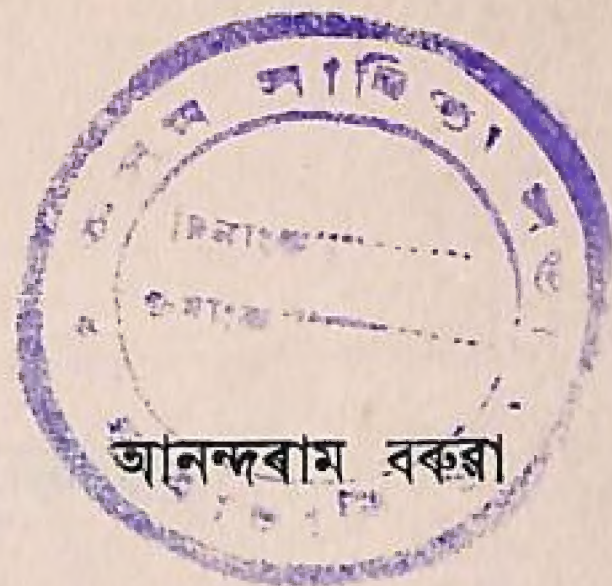
অ. স. স
ক. নং ৩৪২
— শিঃ সন্থিগ
(ইদী-সাহিত্য)
BHAG

আনন্দৰাম বৰুৱা

অসম সাহিত্য সভা

266
2

আনন্দবাস বৰুৱা

শ্ৰীগুরুদত্ত ভাগৱতী

১৯৮৬

অসম সাহিত্য সভা

চন্দ্ৰকান্ত সন্দিকৈ ভৱন

যোৰহাট-৭৮৫০০১

Anundoram Borooah : a short biography of Anundoram Borooah by Shri Gurudutta Bhagavati published by Shri Amal Rajkhowa, General Secretary, Asam Sahitya Sabha, Chandrakanta Handiqui Bhavan JORHAT-785001. December, 1986. **Price : Rs. 4.00**

©

অসম সাহিত্য সভা

শ্রীগুরুদত্ত ভাগৱতীৰ 'আনন্দৰাম বৰুৱা' ॥

প্ৰকাশক : অধ্যাপক অমল ৰাজখোৱা, প্ৰধান সম্পাদক,
অসম সাহিত্য সভা চন্দ্ৰকান্ত সন্দিকৈ ভৱন, যোৰহাট-৭৮৫০০১ ॥

প্ৰকাশৰ সময় : ডিচেম্বৰ, ১৯৮৬ ॥

ছপাশাল : অকণোদয় প্ৰেছ, শিলপুখুৰী, গুৱাহাটী-৭৮১০০৩ ॥

মূল্য : ৪.০০ টকা ॥

প্ৰধান সম্পাদকৰ একাষাৰ

অসমৰ গৌৰৱ, পণ্ডিতপ্ৰৱৰ আনন্দৰাম বৰুৱাৰ জীৱনী ড° সূৰ্যকুমাৰ ভূঞাদেৱে ৰচনা কৰিছিল যদিও শিশু-উপযোগী এখন জীৱনীৰ অভাৱ বাককৈয়ে অনুভৱ কৰা হৈছে। পণ্ডিতপ্ৰৱৰ আনন্দৰাম বৰুৱাৰ এখনি শিশু-উপযোগী জীৱনী সভাৰ অনুৰোধক্ৰমে শ্ৰীগুরুদত্ত ভাগৱতীদেৱে ১৯৮১ খ্ৰীষ্টাব্দতেই প্ৰস্তুত কৰি দিছিল। ১৯৮৫ চনৰ ২৬ জানুৱাৰী তাৰিখে বহা প্ৰকাশন সমিতিয়ে পুথিখন প্ৰকাশৰ বাবে প্ৰস্তুত কৰিও অনিবাৰ্য কাৰণত প্ৰকাশ কৰিব নোৱাৰিলে। ১৯৮৬-৮৭ বছৰৰ প্ৰকাশন সমিতিয়ে জীৱনীখন 'শিশু-সাহিত্য ৰচনা' শিতানৰ প্ৰথম পৰ্যায়ৰ আঁচনি-ভুক্ত কৰি প্ৰকাশ কৰাৰ সিদ্ধান্ত লয়। শ্ৰদ্ধেয় ভাগৱতীলৈ আমাৰ ধন্যবাদ জনালোঁ। জীৱনীখন ছপাৰ উপযোগী কৰি সকলো প্ৰকাৰৰ সহায় আগবঢ়োৱাৰ বাবে শ্ৰীনৰেন্দ্ৰনাথ শৰ্মাক আমাৰ তৰফৰপৰা আন্তৰিক শলাগ জ্ঞাপন কৰিলোঁ। শ্ৰদ্ধেয় শৰ্মাই দেহে-কেহে নলগা হ'লে পুথিখনে প্ৰকাশৰ বাট নেদেখিলেহেঁতেন। শ্ৰীশৰ্মাৰ লগতে সভাৰ সহকাৰী সম্পাদক শ্ৰীশৱনকুমাৰ বৰুৱাবো শলাগ ল'লো। বেটুপাত অংকন কৰোঁতা যোৰহাটৰ 'দি ছেটাৰ্ছ' আৰু পুথিখন ছপাই দিয়া বাবে গুৱাহাটীৰ অকণোদয় প্ৰেছৰ কৰ্মকৰ্তাসকললৈ সভাৰ পক্ষৰপৰা ধন্যবাদ জ্ঞাপন কৰিলোঁ ইতি।

ভৱদীয়,

অমল ৰাজখোৱা

প্ৰধান সম্পাদক

অসম সাহিত্য সভা

চন্দ্ৰকান্ত সন্দিকৈ ভৱন

যোৰহাট-৭৮৫০০১

২৫ ডিচেম্বৰ, ১৯৮৬

ਸੁਛੀ

১।	বৰুৱাৰ পূৰ্বপুৰুষগৰাকী ১
২।	জন্ম আৰু ওপজা ঠাই ২
৩।	সৰুকাল আৰু স্কুলীয়া জীৱন / কলেজীয়া জীৱন ৫
৪।	বিলাতলৈ যোৱাৰ বৃত্তি পৰীক্ষা/বিলাত যাত্ৰা ১৩
৫।	স্বদেশলৈ প্ৰত্যাবৰ্তন ১৯
	আই-চি-এছ্ বৰুৱাৰ পিতৃ-দৰ্শন/সাহিত্য-সেৱাই	
	জীৱনৰ ব্ৰত/চাহাবৰ লগত বাক-বিতণ্ডা	
৬।	চৰকাৰী চাকৰি জীৱন	
	শিৱসাগৰত এছিষ্টেণ্ট মেজিষ্ট্ৰেট/	
	বৰপুখুৰীৰ বঙলাত/অসম এৰি গ'ল কিয় ২৪
৭।	বংগদেশৰ নানা ঠাইত/মৈমনসিং-দিনাজপুৰ বৰ্দ্ধমান- বাগীগঞ্জ-চট্টগ্ৰাম-গোৱালপাৰা-ত্ৰিপুৰা-নোৱাখালী ২৮
৮।	সংস্কৃত গ্ৰন্থ সংকলন ২৯
৯।	আকৌ বিলাত যাত্ৰা/দেশলৈ প্ৰত্যাবৰ্তন ৩২
১০।	চৰকাৰী চাকৰি জীৱনত বৃত্তি আৰু ব্ৰত ৩৪
১১।	জীৱনৰ শেষহোৱা/বন্ধুলৈ বৰুৱাৰ শেষ চিঠি ৩৬
১২।	অকাল মৃত্যু ৩৭
১৩।	মৃত্যুৰ পাছত ৩৯

আনন্দবাম বকরাব পূর্বপুরুষগণাকো

আহোম স্বৰ্গদেৱ চুখাম্ফা খোৰা বজাই ছুৰ্গাচৰণ বৰকাকতীৰ নাম থৈছিল মানিকচন্দ্ৰ। তাৰ উপৰি বজাবৰপৰা তেওঁক মাটি-বাৰী বন্দী-বেটী দিছিল। আগলৈ মানিকচন্দ্ৰ বৰকাকতীৰ বংশৰ কোনো লোকে ডাঙৰ গুৰুতৰ অপৰাধ কৰিলেও প্ৰাণ-দণ্ড নাপাব বুলি বজাবৰপৰা অনুগ্ৰহ-কাকতৌ বৰকাকতীক প্ৰদান কৰা হৈছিল।

আগৰ দিনত আহোম ৰাজ্যত গুৰুতৰ অপৰাধ কৰিলে দোষীক নিশ্চয় শাস্তি দিয়া হৈছিল। বিনা শাস্তিয়ে কোনো দোষীয়ে আহোম ৰাজ্যত সাৰি যাব নোৱাৰিছিল। বজাই দোষীক গুৰুতৰ শাস্তি দিছিল, যাতে কোনো দোষীয়ে ভৱিষ্যতে কাহানিও তেনে দোষ নকৰে। এনেস্থলত দুৰ্গাচৰণৰ প্ৰতি আহোম স্বৰ্গদেউ ইমান সন্তুষ্ট হৈছিল কিয়? তেওঁৰ নামেই বা মাণিকচন্দ্ৰ ৰাখিছিল কিয় বাক?

আহোম বজা স্বৰ্গনাৰায়ণৰ পাছত তেওঁৰ পুত্ৰ চুৰ্কেনমুং বজা হয়। এৱেঁই গড়গাঁৱত আহোমৰ ৰাজধানী পাতিছিল। সেই কাৰণে এওঁ ‘গড়গঞা’ বজা বুলি জনাজাত হৈ পৰিছিল। এওঁৰ দিনতে কোচৰজাৰ সেনাপতি বীৰ চিলাৰায়ে আহোম ৰাজ্য

আক্ৰমণ কৰিছিল আৰু দিকবাই নৈলৈকে কোচ বজাই দখল কৰিছিল।

তাৰ পাছত গড়গঞা বজাৰ পুতেক চুখাম্ফা কোঁৱৰ খ্ৰীঃ ১৫৫২ চনত বজা হয়। হাতীৰপৰা পৰি খোৰা হোৱাৰ বাবে তেওঁক 'খোৰা বজা' বোলা হৈছিল। খ্ৰীঃ ১৫৫৫ চনৰ আহাৰ মাহৰ এদিনাখন কোচ বজা নবনাৰায়ণে কেচুৰ বসেৰে লিখি আহোম বজা খোৰাবজালৈ এখন চিঠি দিছিল। সেই সময়ত দুৰ্গাচৰণ বসুৱে আহোম বজাৰ ৰাজধানীতে বৰকাকতীৰ বাব লৈ গড়গাঁৱত বাস কৰিছিল। এওঁৰ পূৰ্বপুৰুষসকল আছিল গোঁতম-ঋষিৰ গোত্ৰৰ লোক। বজা নবনাৰায়ণৰ চিঠি আহি আহোমৰ ৰাজধানী পোৱাত, বজাৰ কোনো পাত্ৰ-মন্ত্ৰীয়ে সেই চিঠি পঢ়িব পৰা নাছিল। পাছত দুৰ্গাচৰণ বৰকাকতীয়ে চাকিৰ পোহৰ ওচাই আন্ধাৰত সেই চিঠি পঢ়িবলৈ লৈছিল। তেতিয়া কেচুৰ বসেৰে লেখা চিঠিৰ আখৰবোৰ আন্ধাৰত মানিকৰ দৰে জিলিকি উঠিছিল। দুৰ্গাচৰণে তেনেকৈ চিঠিখন পঢ়ি দিয়া দেখি, খোৰা বজাই অতি সন্তুষ্ট হৈ দুৰ্গাচৰণক প্ৰশংসা কৰিলে। বজাই তেতিয়াই তেওঁক 'মজিন্দাৰ' খিতাপ দিলে। কোনোৱে চকুৰে মনিব নোৱৰা চিঠিৰ আখৰবোৰ আন্ধাৰত পঢ়িবলৈ লোৱাত, কেচুৰ বসেৰে লিখা আখৰবোৰ মানিকৰ দৰে জ্বলি উঠা গতিকে স্বৰ্গদেৱে দুৰ্গাচৰণৰ নাম থৈছিল মানিকচন্দ্ৰ। সেই বুদ্ধিমান মানিকচন্দ্ৰৰ ন-পুৰুষত জন্মিছিল গৰ্গৰাম মজিন্দাৰ বৰুৱা।

জন্ম আৰু ওপজা ঠাই

আনন্দৰাম বৰুৱাই অসমৰ উত্তৰ গুৱাহাটীৰ বজাহুৱাত উনৈছ শতিকাৰ খ্ৰীঃ ১৮৫০ চনৰ মে' মাহত গৰ্গৰাম মজিন্দাৰ

বৰুৱাৰ ঔবসত আৰু দুৰ্লভেশ্বৰী বৰুৱানীৰ গৰ্ভত জন্ম লাভ কৰে। এৱেঁই আছিল দশম পুৰুষত মানিকচন্দ্ৰৰ বংশধৰ।

আনন্দৰাম বৰুৱাৰ ওপজা ঠাই বজাহুৱাৰ ব্ৰহ্মপুত্ৰ নদীৰ উত্তৰ পাৰত। এই ব্ৰহ্মপুত্ৰ নদী ওলাই আহিছে হিমালয় পৰ্বতৰ ওপৰত থকা মানস সৰোবৰৰপৰা। ভাৰতবৰ্ষৰ পূৰ্বাঞ্চলত থকা শদিয়াৰপৰা ই অসম উপত্যকাৰ মাজেৰে পশ্চিমে ধুবুৰীৰে অবিৰাম গতিত বৈ গৈ বংগোপসাগৰত মিলিছে। ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ ছয়ো দাঁতিৰ প্ৰাকৃতিক দৃশ্য অতি মনোৰম। কপালী ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ দুই পাৰে বালিৰ চৰ। দিগ দিগন্ত ব্যাপি আছে বিৰাট বহল চাপৰি। বাৰিষা বানপানী হ'লে পাৰ বাগৰি লুইতৰ পানী বৈ গৈ পাৰৰ মাটি কৰে পলহুৱা আৰু সাৰুৱা। তাতে গজি উঠিছে গছ-গছনি অটব্য হাবি। যোজন বিয়পা বহল উলুৱনি। কঁহুৱা বনৰ ফুলবোৰে বতাহত হালি-জালি ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ দুই পাৰত সৃষ্টি কৰে প্ৰাকৃতিক সৌন্দৰ্য। উত্তৰ গুৱাহাটীৰ একোণৰ গিৰি-শৃংগত অৱস্থিত পুণ্যতীৰ্থ অশ্বক্ৰান্ত। প্ৰাগজ্যোতিষপুৰৰ পঞ্চতীৰ্থৰ এইয়া অশ্বক্ৰান্ত। এই পাহাৰতে বজাহুৱাৰ। ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পৱিত্ৰ সলিল-ধৌত এই পুণ্যভূমি। কৃষ্ণপদধূলি পোৱা অশ্বক্ৰান্ত বিষ্ণুপদ তিহু আজিও বৰ্তমান। বিষ্ণু-পদধূলি পোৱা এয়ে সেই আনন্দৰামৰ জন্মভূমি অসম দেশ।

মহাভাগ ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ কোবাল সোঁতত কত শত শত হাজাৰ হাজাৰ বছৰ বাগৰি গৈছে। এই ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ মনোৰম দৃশ্য সন্মুখত লৈ আছে অশ্বক্ৰান্ত মন্দিৰৰ সতে মণিকৰ্ণেশ্বৰ দেৱালয়ে। উত্তৰ গুৱাহাটীৰ বুৰঞ্জী-বিখ্যাত বজাহুৱাৰ অতীত বুৰঞ্জীৰ বুকুত বিলীন হোৱা কেৱল গোঁবৰময় স্মৃতিৰেই জড়িত নহয়, ইয়াৰ পুৰণি মঠ-মন্দিৰ, ধ্বংসাৱশেষ, শিলালিপিৱে অসমৰ বুৰঞ্জী আৰু কিম্বদন্তীত এটি সজোৰ আঁচোৰ মাৰি থৈ গৈছে। ইয়াৰ তেনেই ওচৰতে

এনি গাঁৱত পৰাক্ৰমী বখ্তিয়াৰ খিলজীয়ে নিৰ্মাণ কৰা শিলৰ সাকোৱে তাহানি স্বাধীন অসমক বিদেশী আক্ৰমণত অসমীয়া জাতিয়ে বিদেশী বহিষ্কাৰ কৰাৰ কাহিনী সঁকিয়ায়। কামৰূপ আৰু কমতা বাজ্যৰ সীমাত আজিও বৰনদী অবিৰল গতিত বৈ আছে। বুৰঞ্জী-বিখ্যাত বজাহুৱাৰৰ কাষতে ফুলুগুৰু দুৰ্গ। কেবাবাবো এই ঠাইতে অসম আৰু বিদেশী মুছলমানৰ মাজত যুদ্ধ লাগে। তেতিয়া দিল্লীৰ মোগল সম্ৰাট আউৰংজেবে অসম আক্ৰমণ কৰিবলৈ তেওঁৰ সেনাপতি চৈয়দ ফিবোজক পঠাইছিল। সেই মোগল সৈন্যই অসমীয়া সৈন্যক পৰাস্ত কৰিব পৰা নাছিল। বিদেশী শত্ৰু সেনাই এই গড়ৰ ভিতৰত প্ৰৱেশ কৰিব পৰা নাছিল। অসমীয়া সেনানায়কসকলে দিল্লীৰ মোগল সম্ৰাট আউৰংজেবৰ সেনাপতি চৈয়দ ফিবোজক বধ কৰি এই গড় নিৰ্মাণ কৰিলে। বজাহুৱাৰ গড়ৰ এমূৰত থকা কানাই বৰশী শিলত কাটি লিখা এই কথা-যাবৰ শিলালিপি আজিও আছে। আনন্দবাম বৰুৱাৰ জন্ম ঠাই বজাহুৱাৰ পুৰণি কীৰ্তি-কাহিনীৰে ভৰপূৰ। কানাই বৰশী শিলৰ নামনিত গড়ৰ গাত থকা আৰু এটা শিলত লিখা আছে যে ১২২৭ শকত তুৰস্ক সেনা কামৰূপলৈ আহি নিঃশেষ হয়। এই শিলালিপিয়ে তাহানি দেশবন্ধাত অসমীয়া জাতিৰ শৌৰ্য-বীৰ্য-ত্যাগ-দেশপ্ৰেম আৰু পৰাক্ৰমৰ স্বাক্ষৰ বহন কৰি আহিছে।

গৰ্গবাম মজিন্দাৰ বৰুৱাই সদবামিনৰ চাকৰি কৰিছিল। এওঁৰ পত্নী দুৰ্লভেশ্বৰী বৰুৱানীৰ চাৰিটি পুত্ৰ সন্তান হৈছিল। সদবামিনৰ দ্বিতীয় ভাৰ্যা আছিল পূৰ্ণিমা বৰুৱানী। এওঁৰ ফালৰপৰা তিনিটা ল'ৰা হৈছিল।

সৰুকাল আৰু স্কুলীয়া জীৱন

গৰ্গবাম মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ ঘৰখনত সংস্কৃত-চৰ্চা হৈছিল। সৰুকালৰপৰা এওঁ অতি যত্নেৰে সতি-সন্ততিসকলক সংস্কৃত শিকাইছিল। সেইবাবে ঘৰতে এজন সংস্কৃত অধ্যাপক ৰাখিছিল। [সেই সংস্কৃত অধ্যাপকজন আছিল ওপৰ বৰভাগ মৌজাৰ মৰোৱা গাঁৱৰ। তেওঁৰ নাম আছিল হৰগোবিন্দ শৰ্মা। এওঁ ব্ৰাহ্মণৰ আচাৰ-ব্যৱহাৰ মানি সদায় পূজা-পাতল কৰিছিল দেখি আনন্দবামেও সৰুতে সমনীয়াসকলৰ সৈতে ধেমালি কৰোঁতে মাটিৰ প্ৰতিমা সাজি পূজা কৰিছিল। ফুল-তুলসী-দুবৰি গোটাই অধ্যাপক দেউকি অনুকৰণ কৰি মূৰ্তি পূজা কৰিছিল।] সৰু কালৰপৰা লিখা-পঢ়া কৰি ঘৰতে সংস্কৃত শিকি পাঠ পঢ়োঁতে তেওঁ একাগ্ৰতাৰে সংস্কৃত ব্যাকৰণ শিকিবলৈ লৈছিল। [ইবেলি ব্যাকৰণ শিকোৱা অধ্যাপকজন আছিল কালীকান্ত শৰ্মা।] এই সংস্কৃত ব্যাকৰণ শিকোঁতে আনন্দবামৰ অন্তৰত সংস্কৃত শিক্ষাৰ বুনিয়াদ অংকুৰিত হৈছিল বুলিব পাৰি।

উত্তৰ গুৱাহাটীৰ নামঘৰত মাজে-সময়ে ভাওনা হৈছিল। আনন্দবাম সৰু হ'লেও কেতিয়াবা কেতিয়াবা ভাওনাত ভাও ল'ব লগাত পৰিছিল। উত্তৰ গুৱাহাটীৰ ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পাৰৰ গাঁৱৰ পৰিবেশত আনন্দবামে সেইদৰে সৰুকাল কটাইছিল। এনে পৰিবেশতেই তেওঁলোক আটাইকেইজন ককাই-ভাই ডাঙৰ হৈছিল। আনন্দবামৰ ডাঙৰজন ককায়েকৰ নাম আছিল পৰশুৰাম। এওঁলোক চাৰিজন সহোদৰ আছিল। বৰুৱাৰ মাতৃ দুৰ্লভেশ্বৰী

আনন্দবাম বৰুৱা

তেওঁৰ সাত-আঠমান বছৰ বয়সতে ঢুকাই। ককায়েক পৰশুৰামে
 প্ৰথমে গুৱাহাটীৰ ডিষ্ট্ৰিক্ট স্কুলত, পাছত জাহাজ কোম্পানীত কাম
 কৰিছিল। এই সময়ত পৰশুৰাম বৰুৱাই গুৱাহাটীৰ উজান
 বজাৰত ঘৰ কৰি থাকিবলৈ লৈছিল। আনন্দৰামে সৰুতে উত্তৰ
 গুৱাহাটীৰ গাঁৱৰ স্কুলতে পঢ়িছিল। পাছত অলপ বুজন হ'লত,
 ককায়েক পৰশুৰাম বৰুৱাই ভায়েকহঁতক গুৱাহাটীৰ তেওঁৰ নিজৰ
 ঘৰলৈ আনি তেওঁৰ তত্ত্বাৱধানতে ৰাখে। তাৰ পাছত আনন্দ-
 ৰামে ককায়েকৰ ঘৰত থাকি গুৱাহাটীৰ স্কুলতে পঢ়িবলৈ লৈছিল।
 খ্ৰীঃ ১৮৬১-১৮৬২ চনত গৰ্গৰাম বৰুৱা সদৰামিন হৈ কেইবছৰ
 মান গোৱালপাৰাত আছিলগৈ। গোৱালপাৰা সেই সময়ত
 জিলাৰ সদৰ ঠাই আছিল। দেউতাকে লগত আনন্দৰামকো
 লৈ গৈছিল। তেতিয়া গোৱালপাৰা হাইস্কুলত আনন্দৰামে মনো-
 যোগেৰে পঢ়া-শুনা কৰিবলৈ লৈছিল। আনন্দৰামৰ পঢ়া-শুনাৰ
 প্ৰতি বৰ ধাউতি ৰাছিল। আন কোনো কথালৈ মন-কাণ
 নিদি তেওঁ পঢ়া-শুনাত একাগ্ৰভাৱে লাগিছিল। ১৮৬৩ চনত
 দেউতাকে চাকৰি এৰি পেন্সন লোৱাত আনন্দৰামে আকৌ
 গুৱাহাটীলৈ আহি ককায়েক পৰশুৰামৰ লগত থাকি গুৱাহাটীৰ
 হাইস্কুলত মনোযোগ দি পঢ়িবলৈ ল'লে। 'যি মূলা বাঢ়ে তাৰ
 হুপাততে চিন'। আনন্দৰামে স্কুলত থাকোঁতেই 'অমৰকোষ' সংস্কৃত
 অভিধানখন মুখস্থ কৰি পেলাইছিল। সংস্কৃত পঢ়াত তেওঁৰ ইমান
 ৰাপ বহিছিল যে তেওঁ সংস্কৃত-সাহিত্য, ব্যাকৰণ আৰু অলংকাৰত
 বিশেষ ব্যুৎপত্তি লাভ কৰিছিল। এওঁ সৰুৰেপৰাই সংস্কৃত আৰু
 গণিত ভাল পাইছিল। হাইস্কুলত এওঁলোকৰ এগৰাকী আদৰ্শ
 শিক্ষক আছিল। সেই শিক্ষকগৰাকী আছিল চন্দ্ৰমোহন
 গোস্বামী। [এই শিক্ষকগৰাকীৰ পুৰণি দলৰ ভূতপূৰ্ব ছাত্ৰনকল
 আছিল অসম মাতৃৰ সুসন্তান ৰায়বাহাদুৰ জগন্নাথ বৰুৱা,

কালীৰাম বৰুৱা, কালীৰাম চৌধুৰী, মানিকচন্দ্ৰ বৰুৱা প্ৰভৃতি]।
 গুৱাহাটী হাইস্কুলৰ তেতিয়া হেডমাষ্টাৰ আছিল—জন্মেজয় দাস।
 তেওঁৰ শিক্ষা-প্ৰণালী আছিল উচ্চ মানৰ আৰু ছাত্ৰই অধ্যয়ন
 কৰোঁতে শিক্ষকে ছাত্ৰক দিছিল উৎসাহ-উদ্বীপনা আৰু অনুপ্ৰেৰণা।
 শিক্ষাবিদ জন্মেজয় দাসৰ ছাত্ৰ আছিল—আনন্দৰাম বৰুৱা, কটিক
 চন্দ্ৰ বৰুৱা, মানিকচন্দ্ৰ বৰুৱা, জালদুৰ আলি আহমদ, মাধৱ
 চন্দ্ৰ বৰদলৈ, বলীনাৰায়ণ বৰা, শিৱৰাম বৰা ইত্যাদি।

আনন্দৰাম বৰুৱা সংস্কৃত আৰু গণিত বিষয়ত ভাল আছিল
 যদিও তেওঁ তেতিয়াৰ এণ্ট্ৰেন্স পৰীক্ষাত সুখ্যাতি অৰ্জন কৰিব
 পৰা নাছিল। ১৮৬৪ চনৰ ডিচেম্বৰ মাহত এণ্ট্ৰেন্স পৰীক্ষাত
 তেওঁ দ্বিতীয় বিভাগতহে উত্তীৰ্ণ হৈছিল। এণ্ট্ৰেন্স পৰীক্ষাৰ
 এনেকুৱা ফল হোৱাৰ কাৰণ হেনো পৰীক্ষাৰ সময়ত আনন্দৰাম
 বৰুৱাৰ জ্বৰ হৈছিল। জ্বৰৰ গাবেই পৰীক্ষা দিছিল। পৰীক্ষাৰ
 কেইদিন তেওঁ একো খোৱা নাছিল। কেৱল সুমথিৰা টেঙা
 খাইহে পৰীক্ষা দিছিল।

আচলতে আনন্দৰাম বৰুৱাই এণ্ট্ৰেন্স পৰীক্ষা পাছ কৰি
 কলিকতাৰ কলেজত পঢ়াৰ প্ৰাৰম্ভৰপৰাহে তেওঁৰ প্ৰতিভা বিকাশ
 হোৱা দেখা গৈছিল। কলেজীয়া জীৱনতে বৰুৱাই খ্যাতিৰ
 চূড়াত আৰোহণ কৰিছিল।

কলেজীয়া জীৱন

আনন্দৰামে প্ৰৱেশিকা পৰীক্ষাত বৃত্তি লৈ ১৮৬৫ চনত কলি-
 কতাৰ প্ৰেচিডেন্সি কলেজত ভৰ্তি হয়। পূব আৰু পশ্চিম দেশৰ
 জ্ঞানৰ সভ্যতাৰ কেন্দ্ৰ কলিকতালৈ গৈ আনন্দৰামে জগতৰ সভ্য-
 তাৰ গম পালে। ইয়াৰ আগতে তেওঁ অসমত থাকি জগতৰ
 আধুনিক সভ্যতাৰ প্ৰগতিৰ কথা একো নাজানিছিল। তেওঁৰ

প্ৰথম বুদ্ধিৰ বিকাশৰ উপযুক্ত স্থান কলিকতা পাই নিজৰ কৰ্ম-ক্ষেত্ৰ বাছি লবলৈ সুযোগ পালে। কলিকতা প্ৰেচিডেন্সি কলেজত ভৰ্তি হোৱাৰ পাছত প্ৰেসিডেন্সি কলেজৰ গাত লগা হিন্দু হোষ্টেলতে আছিল।

আনন্দবামে যিসকল পণ্ডিত, শিক্ষাবিদ, শিক্ষকৰ সান্নিধ্যত আছিল তেওঁলোক আছিল ভাৰতৰে বিদগ্ধ পণ্ডিত। শিক্ষাবিদ ৩গুৰুদাস বন্দ্যোপাধ্যায়। এই গৰাকী পণ্ডিত আছিল প্ৰেচিডেন্সি কলেজৰ গণিতৰ অধ্যাপক। শেষত এই প্ৰতিভাশালী পণ্ডিতগৰাকীক চাৰ উপাধিৰে বিভূষিত কৰা হৈছিল। আন এগৰাকী সাহিত্যৰ অধ্যাপক আছিল পণ্ডিত ৩মহেশ চন্দ্ৰ ন্যায়ৰত্ন। পাছত এইজনা পণ্ডিত মহামহোপাধ্যায় উপাধিৰে অলংকৃত হৈছিল। তেতিয়াৰ বঙ্গদেশৰ সংস্কৃত পণ্ডিত ঈশ্বৰচন্দ্ৰ বিদ্যাসাগৰ আছিল বংগীয় সাহিত্যত অদ্বিতীয়। মহেশ চন্দ্ৰ ন্যায়ৰত্নৰ স্থানো বিদ্যাসাগৰৰ শাবীত আছিল। সংস্কৃত সাহিত্যত এনে এগৰাকী অগাধ পণ্ডিতক আনন্দবামে কলেজত অধ্যাপক হিচাপে পাই ধন্য মানিলে। তেওঁৰ সংস্কৃত-শিক্ষা লাভৰ হেঁপাহ আৰু বাঢ়িল। ইপিনে অক্সফৰ্ডত বিদগ্ধ পণ্ডিত ৩গুৰুদাস বন্দ্যোপাধ্যায়ৰ ওচৰত গণিত শিকিবলৈ পাই বৰুৱাই প্ৰেচিডেন্সি কলেজৰ বিদ্যার্থী হৈ নিজকে গৌৰৱান্বিত বোধ কৰিলে। আনন্দবামে অসমৰ গুৱাহাটী হাইস্কুলত পঢ়োঁতে তেওঁৰ লগৰ বুদ্ধিয়ক ছাত্ৰৰ সংখ্যা আছিল সীমিত। কিন্তু কলিকতালৈ গৈ প্ৰেচিডেন্সি কলেজত ভৰ্তি হৈ তেওঁ দেখিলে যে, অতি তীক্ষ্ণ বুদ্ধিৰ বহু ছাত্ৰ আহি তেওঁৰ সহপাঠী হৈছে। কেৱল চোকা বুদ্ধিৰ ছাত্ৰইহে সেই কলেজত ভৰ্তি হৈছিল। সহপাঠীসকলৰ ভিতৰত নিজৰ বুদ্ধি-প্ৰতিভা-বিকাশৰ প্ৰতিযোগিতা স্পষ্ট হৈ পৰিছিল। কলেজৰ বিদ্যার্থীসকলৰ ভিতৰত আছিল আনন্দবাম

গম্ভীৰ প্ৰকৃতিৰ। তেওঁ কাৰো লগত বৰ বিশেষকৈ মাতবোল নকৰিছিল। পঢ়া-শুনাত একাগ্ৰ মনেৰে লাগি গৈছিল। তেওঁ নিৰ্জনতা ভাল পাইছিল। সেই কাৰণে কলেজীয়া জীৱনৰ আবস্তগিবপৰা একাগ্ৰপতীয়া হৈ মনোযোগ দি কেৱল পঢ়া-শুনা কৰিছিল। এনে প্ৰকৃতিৰ অসমীয়া ছাত্ৰজনৰ সৈতে তেতিয়া প্ৰেচিডেন্সি কলেজত পঢ়া তেওঁৰ সমনীয়া কেইজনমান বন্ধুৰ নাম কৈ থোৱা ভাল। কিয়নো আনন্দবাম বৰুৱাই যেনেকৈ নিজৰ বিদ্যা-বুদ্ধি-প্ৰতিভাৰে যশস্তা লাভ কৰিছিল—তেওঁৰ সহপাঠী কেইজনেও নিজৰ বুদ্ধি, মেধাশক্তিৰ বলত প্ৰতিভাধৰ বুলি খ্যাতি অৰ্জন কৰিছিল। সেই উজ্জল বন্ধুকেইটি আনন্দবামৰ সহপাঠী আছিল। ভাৰতৰ শীৰ্ষস্থানীয় নেতা বাগীবৰ শ্ৰেষ্ঠনাথ বন্দ্যোপাধ্যায়। আচলতে এওঁ বৰুৱাকৈ এবছৰ ওপৰ শ্ৰেণীত পঢ়িছিল। বৰুৱাৰ লগত তেতিয়া একে শ্ৰেণীতে পঢ়িছিল চিভিলিয়ান ৩বমেশচন্দ্ৰ দত্ত, চিভিলিয়ান ৩বিহাৰীলাল গুপ্ত, স্বনামধন্য পণ্ডিত ৩শিৱনাথ শাস্ত্ৰী। আনন্দবাম বৰুৱাৰ তেতিয়াৰ সহপাঠী নহলেও, তেওঁৰ সহ-অধ্যায়ী বংগদেশৰ যশস্বী কবি ৩নবীনচন্দ্ৰ সেনৰ লগত বৰুৱাৰ বিশেষ চিনাকি হৈছিল।

জাকত জিলিকা সবাতোকৈ উজ্জ্বল

‘গুৰুতকৈ শিচ শিয়ান

খুচৰি খুচৰি লয় গিয়ান।’

বুদ্ধিমান আনন্দবাম বৰুৱাইও কলিকতাৰ প্ৰেচিডেন্সি কলেজৰ অধ্যাপক তথা তেওঁৰ শিক্ষকবপৰা সকলো কথা খৰচি মাৰি শিকি লৈছিল। সেয়ে বৰুৱাই কলেজত প্ৰথম বাৰ্ষিক শ্ৰেণীৰ

ছাত্র হৈ থাকোঁতে গণিতৰ অধ্যাপক গুৰুদাস বন্দ্যোপাধ্যায়ে তেওঁৰ ছাত্র আনন্দবাম বিচক্ষণ বুদ্ধিৰ বিষয়ে এইদৰে অভিমত প্ৰকাশ কৰিছিল—“১৮৬৫ খৃষ্টাব্দতে প্ৰেচিডেন্সি কলেজৰ প্ৰথম বাৰ্ষিক শ্ৰেণীৰ ছাত্র হৈ থাকোঁতে আনন্দবাম বৰুৱাৰ মৈতে মোৰ পোনতে চিনাকি হয়। মই তেতিয়া সেই কলেজৰ গণিতৰ অধ্যাপক হৈ সাম্প্ৰতিকভাৱে কামত সোমোওঁ।আনন্দবাম বৰ নম্ৰ আছিল। কেতিয়াও অহংকাৰ নেদেখুৱাইছিল আৰু ক্লাছৰ পঢ়াশুনা কাম অতি সন্তোষজনককৈ সমাধা কৰিছিল। মই ক্লাচত দিয়া টান বা উজু এনে এটা অঙ্ক নাই যাক আনন্দবামে কৰি উলিয়াব নোৱাৰিছিল। অতি সোনকালে তেওঁ অঙ্কৰ উত্তৰ উলিয়াইছিল। আৰু তেওঁৰ অঙ্ক কৰা প্ৰণালীও বৰ উন্ন আছিল।কিন্তু এইটো নিশ্চয় যে, আনন্দবাম এই তৰ্ফে প্ৰতিভাশালী ছাত্রবৃন্দৰ ভিতৰত সবাতোকৈ উজ্জ্বল আছিল।” কলেজৰ প্ৰথম বাৰ্ষিক শ্ৰেণীতে আনন্দবাম বৰুৱা আছিল জাকত জিলিকা, সহপাঠীসকলৰ মাজত প্ৰথম বুদ্ধিৰ গুণী ছাত্র।

আনন্দবামে খ্ৰীঃ ১৮৬৬ চনৰ ডিচেম্বৰ মাহত এল.এ. পৰীক্ষা (এই পৰীক্ষাক পাহলৈ এক.এ. আৰু ইণ্টাৰমিডিয়েট বুলিছিল) দিছিল। সেই পৰীক্ষাত তেওঁ বিশ্ববিদ্যালয়ত ষষ্ঠ স্থান লাভ কৰিছিল আৰু গণিতত সৰ্বপ্ৰথম হৈছিল। লগতে বৰুৱাই পাইছিল “ডাক্ স্কলৰশ্বিপ”। আনন্দবামৰ এই কৃতিত্বই তেওঁৰ মনলৈ আনি দিলে দুগুণ উৎসাহ।

গুৱাহাটীৰপৰা স্কলীয়া জীৱনৰ শেষত, এপ্ৰিল পৰীক্ষাত আনন্দবাম বৰুৱা দ্বিতীয় বিভাগত উত্তীৰ্ণ হৈছিল। প্ৰেচিডেন্সি কলেজত ভৰ্তি হৈ ইমান প্ৰতিভাশালী ছাত্রৰ মৈতে প্ৰতিযোগিতা কৰি এক.এ. পৰীক্ষাত অষ্টম সৰ্বপ্ৰথম হৈ সন্মান লাভ কৰি বিশ্ববিদ্যালয়ত এনে উচ্চ স্থান অধিকাৰ কৰাটো বাস্তৱতে গোবৰৰ

কথা। তাৰ পাচত প্ৰেচিডেন্সি কলেজত বৰুৱাই অসীম উৎসাহ উদ্দীপনাৰে বি.এ. পঢ়িবলৈ ললে।

প্ৰতিভাশালী যশস্বী কীৰ্ত্তিমন্ত ছাত্রৰ উচ্চ আকাংক্ষা হোৱালৈ স্বাভাৱিক। [আনন্দবাম বৰুৱাই বি.এ. পঢ়ি থাকোঁতে তেতিয়াৰ কবি ববীন্দ্ৰনাথ ঠাকুৰৰ ককায়েক সত্যেন্দ্ৰনাথ ঠাকুৰে সেই সময়ত বিলাতৰ চিভিলিয়ান পৰীক্ষা পাহ কৰি দেশলৈ উভতি আহিছিল। ঠাকুৰৰ উদাৰ দৃষ্টি-ভঙ্গী আৰু দূৰদৰ্শিতাই প্ৰেচিডেন্সি কলেজৰ ছাত্রবৃন্দক বিশেষ উৎসাহিত কৰিছিল।] শ্ৰীম্ভবেন্দ্ৰ নাথ বেনাৰ্জি সেই সময়ত ১৮৬৮ চনত বি.এ. পাহ কৰি বিলাতলৈ যাবলৈ প্ৰস্তুতি চলাইছিল। তেওঁৰ লগতে প্ৰেচিডেন্সি কলেজৰে বৰুৱাৰ সহপাঠী যশস্বী ছাত্র বমেশচন্দ্ৰ দত্ত আৰু বিহাৰীলাল গুপ্তও বিলাতলৈ যাবলৈ ভিতৰি সাজু হ’ল। তেওঁলোক বিলাতলৈ যাবলৈ ইমান উত্ৰাৱল হৈছিল যে, চতুৰ্থ বাৰ্ষিক শ্ৰেণীৰপৰাই মনে মনে বেনাৰ্জিৰ লগত বিলাত পাইছিলগৈ। এওঁলোকে বি.এ. পঢ়ি থাকোঁতে দুইজনৰে অভিভাৱকে যদিও বিলাতলৈ যাবলৈ প্ৰথমে মানা কৰিছিল, তথাপিও তেওঁলোকে কিন্তু বি.এ. পঢ়ি থাকোঁতেই গোপনে বিলাতলৈ গৈছিল। এওঁলোক আছিল ধনী-মানী লোকৰ ল’ৰা। ঘৰৰ আৰ্থিক অৱস্থা তেওঁলোকৰ যথেষ্ট ভাল আছিল। গতিকে প্ৰথম অৱস্থাত অভিভাৱকে বিলাতলৈ যাবলৈ মানা কৰিলেও তেওঁলোকে অদম্য উৎসাহ লৈ নিজৰ বাঞ্ছা পূৰ হোৱাৰ আশাৰে বিলাত পোৱাত, অভিভাৱকসকলে শেষত তেওঁলোকৰ বিলাতত পঢ়ুৱা বাবদ যাবতীয় খৰচ বহন কৰিছিল। আনন্দবাম বৰুৱাৰ পিতৃ গৰ্গবাম সদবামিনো আছিল অসমৰ অভিজাত বংশৰ আচাৰ্যমন্ত লোক। লগৰীয়া সহপাঠীসকলৰ লগত বিলাতলৈ যাবলৈ বৰুৱাৰ প্ৰৱল ইচ্ছা থাকিলেও দেউতাকৰ বিনা অনুমতিত

বিলাতলৈ যাবলৈ সাহস কৰা নাছিল। বিলাতলৈ তেওঁ গৈ উচ্চ শিক্ষা লাভ কৰি জ্ঞান আহৰণ কৰাৰ আশা-আকাংক্ষা তেওঁ মনতে পুহি ৰাখিছিল। সেই বছৰ তেওঁৰ বাঙা পূৰ নহ'ল। আনন্দবাম বৰুৱা তেতিয়া সোতৰ বছৰীয়া— যৌৱনৰ ছুৰাবডলিত কলেজত সুখ্যাতি লাভ কৰিছে। জীৱনৰ উজ্জল ভবিষ্যতে বৰুৱাক স্বাগত জনাইছে। আনন্দবামে মনতে দৃঢ় সংকল্প কৰিলে যে তেওঁ বি.এ. মহলাত বিশ্ববিদ্যালয়ত নাম কৰি পৰীক্ষাত উত্তীৰ্ণ হব। চৰকাৰী বৃত্তি লৈ বিলাতলৈ যাব আৰু আই.চি.এচ. পাছ কৰিব; নিজৰ বৃত্তিৰ টকাৰে বিলাতত পঢ়িব। তেওঁৰ সংকল্পিত কাৰ্য্য সিদ্ধ হ'ল। ঈশ্বৰৰ ইচ্ছাত আনন্দবাম বৰুৱাই খ্ৰীঃ ১৮৬৯ চনত প্ৰেচিডেন্সি কলেজৰপৰা বি.এ. পৰীক্ষা দিলে। বৰুৱাই কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ত তৃতীয় স্থান অধিকাৰ কৰি বি.এ. মহলাত উত্তীৰ্ণ হ'ল।

সূৰ্যক ডাৱৰে ঢাকি ৰাখিব নোৱাৰে। কিছুসময়ৰ বাবে আৱৰি ধৰিলেও সূৰ্যৰ পোহৰে পৃথিৱী উজ্জল কৰে। সেইদৰে বুদ্ধিমান ব্যক্তিৰ প্ৰতিভাও সূৰ্যৰ পোহৰৰ দৰে প্ৰকাশ পায়। ফুলৰ সৈবভ বিয়পি পৰাৰ দৰে আনন্দবামৰ গাত থকা প্ৰতিভা বিকশিত হ'ল। বুদ্ধিমান ছাত্ৰই নেবানেপেৰাকৈ চেষ্টা কৰি পঢ়া-শুনা কৰিলে যে শীৰ্ষ স্থান পাব পাৰে সেইটো কোনোৱে হুই কৰিব নোৱাৰে। কোনো বুদ্ধিমান ছাত্ৰই বিশ্ববিদ্যালয়ৰ পৰীক্ষাত সৰ্ব্বোচ্চ স্থান লাভ কৰিলেও তেওঁ গুণৰ ফালৰপৰা সৰ্ব্বোৎকৃষ্ট ছাত্ৰ নহবও পাৰে। কিন্তু যি ছাত্ৰ প্ৰথম বুদ্ধিৰ অথচ ধীৰ, স্থিৰ, নিবহংকাৰী, বিনয়ী আৰু অধ্যৱসায়ী, ভদ্ৰ আৰু নম্ৰ, স্বভাৱত শান্ত-শিষ্ট, ব্যৱহাৰত অমায়িক, আৰু চৰিত্ৰবান, বিশ্ববিদ্যালয়ৰ পৰীক্ষাত তেওঁ সৰ্ব্বোচ্চ স্থান অধিকাৰ কৰিব নোৱাৰিলেও তেনে গুণবান ছাত্ৰও সৰ্ব্বোৎকৃষ্ট বুলি

পৰিগণিত হয়। আনন্দবাম বৰুৱাই বি.এ. পৰীক্ষাত বিশ্ববিদ্যালয়ত তৃতীয় স্থান পাইছিল যদিও তেওঁৰ নানা গুণ, বুদ্ধি, প্ৰতিভাৰ বাবে সেই বছৰ সকলোৱে বৰুৱাকেই সৰ্ব্বোৎকৃষ্ট ছাত্ৰ বুলি কৈছিল। সৰ্ব্বোৎকৃষ্ট মানে সকলোতে উৎকৃষ্ট অৰ্থাৎ সকলো বিষয়তে শ্ৰেষ্ঠ। আনন্দবাম বৰুৱাৰ লিখা-পঢ়া কৰাৰ ধৰণ আৰু অধ্যয়ন, বুদ্ধি-বৃত্তি, মতি-গতি, চলন-ফুৰণ, পিন্ধন-উৰণ, নিয়ম-নীতি, অমায়িকতা, একাগ্ৰতা, আচাৰ-ব্যৱহাৰ পৰ্য্যবেক্ষণ কৰি প্ৰেচিডেন্সি কলেজৰ অধ্যক্ষ মিঃ জেইমচ্ চাৰ্চক্লিভ চাহাবে তেতিয়াৰ বঙ্গ দেশৰ শিক্ষা বিভাগৰ শাসনকৰ্ত্তা হেনৰী উদ্ৰৰ লগত বৰুৱাক সৰ্ব্বোৎকৃষ্ট ছাত্ৰ বুলিহে চিনাকি কৰি দিছিল। মিঃ উদ্ৰই আনন্দবাম বৰুৱাৰ লগত কথা-বতৰা পাতি বৰ সন্তোষ পাইছিল। বৰুৱাৰ অমায়িক ব্যৱহাৰত তেওঁ এনেভাৱে মুগ্ধ হৈছিল যে, উদ্ৰই সেই সময়ৰ ভাৰতৰ গভৰ্ণৰ জেনেৰেল লৰ্ড মেয়োৰ লগত অসমৰ এই প্ৰতিভাশালী ডেকা ছাত্ৰজনক পৰিচয় কৰি দিছিল। আনন্দবাম বৰুৱাই নিজৰ প্ৰতিভাৰে সেইবেলি বি.এ. পৰীক্ষাৰ ফল বাহিৰ হোৱাৰ পাহত, 'ষ্টেইট স্কলাৰশ্বিপ' আৰু 'গিলক্ৰাইষ্ট স্কলাৰশ্বিপ' পাইছিল। এই দুটা বৃত্তিৰ ধনৰ মূল্য আছিল মাহিলি প্ৰায় চাৰিশ টকা।

বিলাতলৈ যোৱাৰ বৃত্তি পৰীক্ষা

আনন্দবাম বৰুৱাই বি.এ. পৰীক্ষাত বৃত্তি পালে। তেওঁৰ সংকল্পিত কাৰ্য্য সিদ্ধ হ'ল। তেওঁৰ উচ্চ আকাংক্ষা আছিল তেওঁ বিলাতলৈ যাব; বিলাতত থকা প্ৰেচিডেন্সি কলেজৰ প্ৰাক্তন ছাত্ৰ সুবেন্দ্ৰ নাথ বেনাৰ্জি, তেওঁৰ সহপাঠী বমেশ চন্দ্ৰ দত্ত, বিহাৰী-লাল গুপ্তৰ দৰে বিদেশত উচ্চ শিক্ষা লবগৈ আৰু বিলাতত আই.চি.এচ. হৈ নিজ দেশলৈ উভতি আহিব। আত্মনিৰ্ভৰশীল

বকরাই সেইবেলি ১৮৬৯ চনত বি.এ. পৰীক্ষা শেষ হোৱাৰ পাছতেই আৰু এটি পৰীক্ষাৰ প্ৰাৰ্থী হৈ পৰীক্ষাত বহিছিল। সেই পৰীক্ষাটো আছিল বিলাতলৈ যোৱাৰ বৃত্তি পৰীক্ষা।

খৃঃ ১৮৬৮ চনত ভাৰত চৰকাৰে বিদেশত উচ্চ শিক্ষা লোৱা বাবদ বৃত্তি দি ছাত্ৰ পঠোৱাৰ ব্যৱস্থা কৰিছিল। বি.এ. পৰীক্ষা শেষ হোৱাৰ লগে লগে সেই বৃত্তি পৰীক্ষা পতা নিয়ম আছিল। এই পৰীক্ষাত প্ৰথম হোৱা ছাত্ৰ জনকেই বৃত্তি দি বিলাতলৈ পঠোৱা হৈছিল। বিলাতলৈ যোৱাৰ সেই বৃত্তি পৰীক্ষা প্ৰথমবাৰ পতা হৈছিল শ্ৰীঃ ১৮৬৯ চনৰ জানুৱাৰী মাহত।

আনন্দবাম বকরাই সেইবেলি জানুৱাৰী মাহতে বিশ্ববিদ্যালয়ত তৃতীয় স্থান পাই বি.এ. পৰীক্ষাত উত্তীৰ্ণ হৈছিল। সেই বছৰ বি.এ. পৰীক্ষাত প্ৰথম স্থান অধিকাৰ কৰা তেওঁৰ সহপাঠী বাবু কাৰ্ত্তিক চন্দ্ৰ মিত্ৰ আৰু সেই বছৰতে বি.এ. পাছ কৰা প্ৰতিভাশালী কেইবাজনো ছাত্ৰই ১৮৬৯ চনৰ জানুৱাৰী মাহত হোৱা বিলাতলৈ যোৱাৰ এই বৃত্তি পৰীক্ষা দিছিল। এই পৰীক্ষাৰ ছগবাকী পৰীক্ষক আছিল। সেই পৰীক্ষাত এওঁলোক আছিল স্বতন্ত্ৰীয়া পৰীক্ষক। আটাইয়ে আছিল ইংৰাজ চাহাব, বিদেশী প্ৰসিদ্ধ শিক্ষাবিদ তথা অভিজ্ঞ প্ৰশাসক। সেই বিদেশী পৰীক্ষকসকলে মিষ্টাৰ আনন্দবাম বকৰাক সৰ্ব্বশ্ৰেষ্ঠ বিবেচনা কৰি তেওঁৰ নাম মনোনীত কৰিছিল। কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কাৰ্য নিৰ্বাহক সমিতি অৰ্থাৎ চিণ্ডিকেটলৈ মনোনীত প্ৰাৰ্থীৰ নাম লিখি চিঠি পঠাইছিল। পৰীক্ষকসকলৰ সেই মনোনয়ন-পত্ৰ অনুসৰি শ্ৰী ১৮৬৯ চনৰ ২৯ জানুৱাৰীত বহা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ চিণ্ডিকেটৰ অধিবেশনতে পৰীক্ষকসকলৰ সেই বাছনি সৰ্বসন্মতি ক্ৰমে সমৰ্থন কৰা হৈছিল আৰু আনন্দবাম বকৰাক বিলাতলৈ যোৱাৰ বৃত্তি দিয়া হৈছিল। সেই বৃত্তি তিনি বছৰৰ বাবে ধাৰ্য্য কৰা হৈছিল।

আনন্দবাম বকরাই পোৱা বৃত্তিৰ মূল্য আছিল বঃবি ২০০ (দুশ) পাউণ্ড অৰ্থাৎ তিনি হাজাৰ টকা। বিলাতলৈ যোৱা এই প্ৰতিযোগিতামূলক পৰীক্ষাত আনন্দবাম বকরাই সৰ্ব্বপ্ৰথম হৈ 'গিলক্ৰাইষ্ট' বৃত্তিও পাঁচ বছৰ কাল পাইছিল। সেই বৃত্তিৰ মূল্য আছিল বছৰি ১০০ (এশ) পাউণ্ড অৰ্থাৎ ১৫০০ (দেৰ হাজাৰ) টকা। অসম আইব কৃতী সন্তান আনন্দবাম বকরাই বিলাতলৈ যোৱাৰ বৃত্তি পৰীক্ষাত এনেকৈ দুটা ক বৃত্তি লাভ কৰাটো অসমৰ কম গৌৰৱৰ কথা নহয়।

বিলাত যাত্ৰা

আনন্দবাম বকরাই বি.এ. পঢ়ি থাকোঁতে চৰকাৰী বৃত্তি লৈ বিলাতলৈ যোৱাৰ যি পৰিকল্পনা কৰিছিল, বকৰাৰ জীৱনত সি অতি অচিবতে ৰূপায়িত হ'ল। ইমান কম বয়সতে বকরাই বৃত্তি লাভ কৰি এইদৰে বিলাতলৈ যাবলৈ ওলোৱাত ঘৰৰ পৰা অলপ বাধা পাইছিল। তেওঁ জানিছিল যে সকলো সংকামতে কিবা এটি বাধা আহি পৰে। সেই বাধা অতিক্ৰম কৰিবলৈ প্ৰস্তুত হ'ব লাগে।

বকৰাৰ মনোবল আছিল অতি দৃঢ়। 'আত্মবলম্ পৰম্ বলম্' কথাষাৰ তেওঁ খুব বিশ্বাস কৰিছিল। অৰ্থাৎ নিজৰ শক্তিকেই প্ৰধান শক্তি বুলি ভাবিছিল। জীৱনত আত্মনিৰ্ভৰশীল হৈ বকরাই অতি যত্নেৰে নিজৰ ভাগ্য গঢ়িছিল। সেইকাৰণে তেওঁৰ ভাগ্যত বিলাতলৈ যোৱাৰ এনে সুযোগ আহিছিল। তেওঁ বিলাতলৈ যাবলৈ দৃঢ়মনা হ'ল। ঘৰৰপৰা হোৱা বাৰালৈ তেওঁ মন কাগ নিদিলে। বকরা বিলাতলৈ যোৱাটো খাটাই হ'ল। সেই সময়ত মিঃ হেনৰী উদ্ৰ জহকালিৰ ছুটীত বিলাতলৈ যাবলৈ আয়োজন কৰিছিল। আনন্দবাম বকরাই যথাসময়ত

সকলো যো-জা কৰি বিলাত যাত্ৰাৰ বাবে প্ৰস্তুত হ'ল।
মিঃ উদ্ভৰ লগতে বৰুৱাই একেখন জাহাজতে বিলাতলৈ যাত্ৰা
কৰিলে।

আনন্দৰাম বৰুৱাই খ্ৰীঃ ১৮৬৯ চনৰ গৰমকালি বিলাত
পাইছিল গৈ। তেওঁৰ প্ৰধান আৰু প্ৰথম উদ্দেশ্য আছিল
বিলাতত গৈ আই.চি.এচ. পৰীক্ষা পাছ কৰাটো। বিলাতত
গৈ জানিলে যে তেওঁ বিলাতত থকা সময়ত বেবিষ্টাবী পৰী-
ক্ষাও পাছ কৰাটো সম্ভৱ হ'ব পাৰে। সেইকাৰণে ১৮৭০ চনৰ
নবেম্বৰত বেবিষ্টাবী পৰীক্ষাৰ বাবে ছাত্ৰ হিচাপে আইন-বিজ্ঞান
শিক্ষানুষ্ঠান 'মিডল টেম্পল'ত ভৰ্তি হৈছিল। তদুপৰি ভাৰতব
কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰপৰা বি.এ. পাছ কৰি গৈ বিলাতৰ
শিক্ষা-প্ৰণালীৰ বিষয়ে জানি তেওঁ নিজৰ সীমিত বিজ্ঞান গম
পালে আৰু লণ্ডন বিশ্ববিদ্যালয়ৰ মেট্ৰিকুলেশ্যন পৰীক্ষাৰ বাবে
নাম ভৰ্তি কৰিলে। পাছত, সেই ইউনিভাৰ্চিটিতে বি.এচ.চি.
পৰীক্ষাৰ বাবে কলেজত পঢ়িবলৈ লৈছিল।

বৰুৱাই আই.চি.এচ. পৰীক্ষাৰ লগতে এনেকৈ তিনিওটা
পৰীক্ষাৰ বাবে ভিতৰি অধ্যয়ন কৰিবলৈ লৈছিল যে, এই কথা
তেওঁৰ বন্ধু-বান্ধৱৰ কোনোৱে গম নাপাইছিল। অৱশ্যে বৰুৱাই
বিলাতত বি.এচ.চি. পৰীক্ষাৰ বাবে পঢ়া বিষয়বোৰ আই.
চি.এচ. পৰীক্ষাৰ বাবে তেওঁ সাজু হোৱাত বিশেষ কামত
আহিছিল।

শ্ৰীম্বেন্দু নাথ বেনাৰ্জি, বমেশচন্দ্ৰ দত্ত, বিহাবীলাল
গুপ্তাই বৰুৱাৰ আগতে বিলাতলৈ গৈ আই.চি.এচ. পৰীক্ষাৰ
বাবে পঢ়ি আছিল। তেওঁলোক তিনিওজনে ১৮৬৯ খ্ৰীষ্টাব্দত
হোৱা আই.চি.এচ. পৰীক্ষাত স-সন্মানে উত্তীৰ্ণ হৈছিল।
তেতিয়াৰ দিনৰ নিয়মমতে আই.চি.এচ. পৰীক্ষাৰ পৰীক্ষাৰ্থীৰ

বয়স বান্ধি দিয়া হৈছিল। পৰীক্ষাৰ্থীৰ বয়স ১৯ বছৰৰ
বেছি আৰু ২১ বছৰৰ কম হ'ব লাগিছিল। এইটোৱেই আছিল
বয়সৰ ধৰা-বন্ধা নিয়ম। তদুপৰি এই পৰীক্ষাত বহিবলৈ হ'লে
সন্মানৰ চাৰ্টিফিকেটো দেখুৱাব লাগিছিল। এতেকে ভাৰতীয়
ছাত্ৰসকলে আই.চি.এচ. পৰীক্ষা দি উত্তীৰ্ণ হ'লেও বয়সৰ সমস্যা-
টোৱেই হৈছিল প্ৰধান। কাৰণ ইমান কম বয়সৰ ভাৰতীয় ছাত্ৰই
বিলাতত এই জটিল পৰীক্ষাত উত্তীৰ্ণ হোৱা অতি দুঃসাধ্য।
সময়ে কালেকো বাট চাই নাথাকে। ১৮৬৯ চনৰ পাছত খ্ৰীঃ ১৮৭০
চনৰ এপ্ৰিলত আই.চি.এচ. পৰীক্ষা আৰম্ভ হৈছিল। আনন্দ-
ৰাম বৰুৱা বিলাত আহি পাইছিল ১৮৬৯ চনৰ জহকালি।
বিলাত গৈ পোৱাৰ এবছৰৰ কম সময়ৰ ভিতৰতে ১৮৭০ চনৰ
এপ্ৰিলত বৰুৱাই আই.চি.এচ.ৰ প্ৰথম পৰীক্ষাটো দিছিল।
আনন্দৰাম বৰুৱাৰ ১৮৭০ চনৰ ১ মাৰ্চত উন্নৈহ বছৰ হৈছিল।
বৰুৱাই এই প্ৰথম পৰীক্ষাত স-সন্মানে উত্তীৰ্ণ হৈছিল। ৩৬৯
জন পৰীক্ষাৰ্থীৰ ভিতৰত সেই পৰীক্ষাত মাত্ৰ ৪১ জনহে শেষ
পৰীক্ষালৈ নিৰ্বাচিত হৈছিল। তেতিয়াৰ দিনত, বিলাতত আই.
চি.এচ. পৰীক্ষাৰ বাবে বছৰি তিনিশ চাৰিশ পৰীক্ষাৰ্থীয়ে
পৰীক্ষা দিছিল। তাৰ ভিতৰত ৪০ জন মানে সেই পৰীক্ষাত
উত্তীৰ্ণ হৈছিল।

ইয়াৰ দ্বাৰা সহজে অনুমান কৰিব পাৰি কিমান কঠিন এই
আই.চি.এচ. পৰীক্ষা। আই.চি.এচ.ৰ শেষ পৰীক্ষাত পৰীক্ষা-
ৰ্থীয়ে পাছ কৰিব নোৱাৰিলে ভাৰতৰ চিভিল চাৰ্ভিচৰ কামত
মকৰল হ'ব নোৱাৰিছিল।

১৮৭০ চনত আনন্দৰাম বৰুৱাই আই.চি.এচ.ৰ প্ৰথম
পৰীক্ষাত উত্তীৰ্ণ হৈছিল। শেষ পৰীক্ষাৰ বাবে পঢ়া-শুনা কৰিবলৈ
১৮৭২ চনত লণ্ডন চহৰৰপৰা গৈ 'নেটলী' নামৰ গাঁও এখনত

আনন্দৰাম বৰুৱা

১৭

অসমৰ কৰ্ণেল জালনুৰ আলি আহমদৰ লগত থাকিবলৈ লৈছিল। [কৰ্ণেল আহমদ আহিল ভাৰতৰ ৰাষ্ট্ৰপতি প্ৰয়াত কথকদ্দিন আলি আহমদৰ পিতৃ]। ইতিমধ্যে বৰুৱাই বেবিষ্টাবী পৰীক্ষাও পাছ কৰিছিল। সেই সময়ত তাৰকনাথ পালিতেও বেবিষ্টাবী পাছ কৰি লণ্ডনত আছিল। তেতিয়া উভয়ে অতি ঘনিষ্ঠ বন্ধু হৈ পৰিছিল। তদুপৰি বিলাতত থকা কালত ৰমেশচন্দ্ৰ দত্ত, বিহাৰীলাল গুপ্ত আৰু শ্ৰুবেন্দনাথ বেনাৰ্জিৰ লগত সদায় বৰুৱাই দেখা সাক্ষাৎ হৈছিল। আনন্দবাম বৰুৱাই বিলাতৰ সমাজৰ হলিগলিৰপৰা আঁতৰত থাকি নীৰৱে ছুৱাব বন্ধ কৰি একান্তমনে আই. চি. এচ. শেষ পৰীক্ষাৰ পঢ়া-শুনা কৰিছিল। [তেতিয়াই লণ্ডন ইউনিভাৰ্চিটিৰ তেতিয়াৰ বিখ্যাত শিক্ষাবিদ ইংৰাজী সাহিত্যৰ অধ্যাপক, গণিতৰ অধ্যাপক, সংস্কৃতৰ অধ্যাপকে আনন্দবামৰ প্ৰতিভা দেখি মুগ্ধ হৈছিল]। বৰুৱাই তেওঁৰ কলেজ বন্ধৰ দিনত ইউৰোপৰ এগৰাকী মনীষীক সঘনে সাক্ষাৎ কৰিছিল। তেওঁ আছিল সংস্কৃতৰ অগাধ পণ্ডিত ভট্ট মেক্সমুলাৰ, অক্সফোৰ্ড বিশ্ব-বিদ্যালয়ৰ প্ৰধান অধ্যাপক।

১৮৭২ চনৰ মে' মাহত আনন্দবাম বৰুৱাই আই.চি.এচৰ শেষ পৰীক্ষা দিছিল। সেই চূড়ান্ত পৰীক্ষাত সুখ্যাতিৰে উত্তীৰ্ণ হৈ আই.চি.এচ. পৰীক্ষাত তেওঁ ৭ম স্থান অধিকাৰ কৰিছিল। কিন্তু আনন্দবামে পৰীক্ষাৰ সময়ত যিটো বয়স দিছিল সেইটো আই. চি. এচ. পৰীক্ষাৰ কৰ্তৃপক্ষই গ্ৰহণ কৰা নাছিল। বয়সৰ এনে গুণ্ডগোল কেবল বৰুৱাবেই হোৱা নাছিল। আই.চি.এচ. পৰীক্ষা দি উত্তীৰ্ণ হোৱা প্ৰায় ভাৰতীয় পৰীক্ষাৰ্থীৰ বয়সৰ গৰমিল হোৱাত তেওঁলোক মস্কিলত পৰিছিল। আনকি বয়সৰ গৰমিল থকা বুলি বংগৰ শ্ৰুবেন্দনাথ বেনাৰ্জি, বোম্বাইৰ শ্ৰীপদ বাৰাজী ঠাকুৰৰ নামো আই.চি.এচ. পৰীক্ষাত উত্তীৰ্ণ হোৱা পৰীক্ষাৰ্থীৰ নামৰ তালিকাৰ

পৰা উঠাই দিয়া হৈছিল। উক্ত পৰীক্ষাৰ কৰ্তৃপক্ষই বয়সৰ গৰমিল দেখুৱাই এনেকুৱাকৈ কৃতকাৰ্য্য হোৱা ভাৰতীয় ছাত্ৰক বঞ্চিত কৰিবলৈ লোৱাত, শ্ৰুবেন্দ নাথ বেনাৰ্জীয়ে ইংলণ্ডৰ গ্ৰায়ালয়ৰ আশ্ৰয় লৈছিল। [ভাৰতবৰ্ষত আই.চি.এচ. পৰীক্ষাৰ কৰ্তৃপক্ষৰ এই সিদ্ধান্তৰ তীব্ৰ প্ৰতিবাদ কৰি গৰিহণা দিয়া হৈছিল। ভাৰতীয় বাতৰি কাকতত এই কথা সেই সময়ত প্ৰকাশ হৈছিল।] ইংলণ্ডৰ গ্ৰায়ালয়ে বিচাৰ কৰি ভাৰতীয় ছাত্ৰৰ অনুকূলে ৰায় দিয়াত বেনাৰ্জি প্ৰমুখ্যে আই.চি.এচ. পৰীক্ষাত উত্তীৰ্ণ হোৱা পৰীক্ষাৰ্থীৰ নাম কৃতকাৰ্য্য হোৱা প্ৰাৰ্থীৰ তালিকাত পুনৰ ভুক্ত কৰা হৈছিল। গ্ৰায়ালয়ত বয়সৰ সমস্যাৰ সিদ্ধান্ত হোৱাত আনন্দ-বাম বৰুৱাৰ বয়সৰ গৰমিলৰ নিষ্পত্তি হৈছিল।

অসম মাত্ৰৰ মুখ উজ্জল কৰি আনন্দবাম বৰুৱা ভাৰতীয় চিভিলিয়ান হৈ স্বদেশলৈ উভতি আহিল।

স্বদেশলৈ প্ৰত্যাবৰ্তন

[জন্মভূমিলৈ উভতি আহিল]

বিলাতত আই.চি.এচ. পৰীক্ষাত সুখ্যাতিৰে উত্তীৰ্ণ হৈ ১৮৭২ চনৰ ছেপ্টেম্বৰ মাহৰ ৯ তাৰিখে আনন্দবাম বৰুৱা ভাৰতৰ বোম্বাই বন্দৰত প্ৰথম নামিছিল। আই.চি.এচ. পৰীক্ষা পাছ কৰাসকলক চিভিলিয়ান বোলা হৈছিল। এই চিভিলিয়ান-সকলে ভাৰতত পদাৰ্পণ কৰাৰ লগে লগে উচ্চ পদবীত অধিষ্ঠিত হৈছিল। সেই কাৰণে এই বিষয়াসকলে ভাৰতৰ মাটি বোম্বাই বন্দৰত ভৰি দিয়া তাৰিখটো তেওঁলোকৰ চাকৰি জীৱনত এটি স্মৰণীয় দিন। এই চিভিলিয়ানসকলে নিজ ইচ্ছামতে কোন প্ৰদেশত চাকৰি কৰিব, সেইখন প্ৰদেশ বাছি ল'ব পাৰিছিল।

আনন্দবাম বৰুৱাই নিজৰ জন্মভূমি অসমক সেৱা কৰাৰ উদ্দেশ্যে অসমকেই তেওঁৰ কৰ্মক্ষেত্ৰ হিচাপে বাছি ল'লে। শিৱসাগৰ জিলাৰ উপায়ুক্তৰ এচিষ্টেণ্ট হিচাপে বৰুৱা প্ৰথম চৰকাৰী বিষয়া হৈ নিযুক্ত হৈছিল।

আই.চি.এচ. বৰুৱাৰ পিতৃ-দৰ্শন

বোম্বাইৰপৰা আহি আনন্দবাম বৰুৱা কেইদিনমান কলিকতাত আছিল। কলিকতাবৰপৰা শিৱসাগৰলৈ যাওঁতে বৰুৱাই দেউতাকক দেখা কৰিছিল। সদৰামিন গৰ্গবাম বৰুৱাই আনন্দবামক বিলাতলৈ যোৱাবৰপৰা ইমান বহুৰ দেখা নাছিল। কিমান আগ্ৰহ আৰু মৰমেৰে পুতেকক আদৰিবলৈ সদৰামিনৰ পৰিয়ালে বাট চাই আছিল! গৰ্গবাম বৰুৱাই আত্মীয়-স্বজন, বন্ধু-বান্ধৱ, মিত্ৰ-কুটুম বহুলোকৰ সমাগম হ'ব বুলি আনন্দবামৰ কাৰণে আহল-বহল তথু তৰি থৈছিল। পোন প্ৰথমে পুত্ৰই পিতৃ-দৰ্শন কৰি পিতাকৰ পদবুলি লৈ প্ৰণাম কৰিলে। ইমান বহুৰ পাছত গৰ্গবাম বৰুৱাই অসম মাতৃৰ আশা ভৰষাৰ স্থল, তেওঁৰ কৃতী সন্তান আনন্দবামক দেখি আনন্দত মতলীয়া হ'ল। কিন্তু বৰুৱাৰ দেউতাক সদৰামিন আছিল গোঁড়া। নিজ ধৰ্ম মতে ৰীতি-নীতি মানি চলা লোক। আনন্দবাম বৰুৱাই ইমান বহুৰ বিদেশত থাকি বিদেশৰ খাও খাট বিজাতীয় নিয়ম-নীতি মানি চলি আহিছিল কাৰণে দেউতাকে পুতেকক পৰাচিত কৰাই নিজৰ সমাজত ৰাখিবলৈ বিচাৰিছিল আৰু পৰাচিত হ'বলৈ জোৰকৈ কৈছিল। আনন্দবাম দেউতাকৰ এই প্ৰস্তাৱত মান্তি নহ'ল। তেওঁ কৈছিল, “মই বিদেশত বিজাতীয় নিয়ম-নীতি মানি আহিছোঁ আৰু সজ্ঞানে বিদেশী খাও খাইছোঁ। এনে স্থলত প্ৰকৃতপক্ষে মোৰ প্ৰায়শ্চিত্ত হ'ব নোৱাৰে। তাৰ পৰা হিন্দুধৰ্মৰ গোৰৱ নেবাঢ়ে” আৰু ক'লে, “বিশেষতঃ মোৰ

যেনে চাকৰি সদায় চাহাব-চুহাবৰ লগত খাই-বৈ মিলি-মিচি ফুৰিব লাগিব, এনেস্থলত নিতৌ পৰাচিত হ'লেহে মোৰ হ'ব। মোৰ আৰু এবাৰ বিলাতলৈ যাবৰ মন আছে। এই দৈনন্দিন পৰাচিত মোৰ জীৱনে সহিব কেনেকৈ?” পুত্ৰৰ এনে বিবেচনা-পূৰ্ণ যুক্তিত পিতৃ নীৰৱে থাকিল যদিও তেওঁৰ মনটোত দুখ লাগিল। তথাপি শেষত কিছুসময়ৰ পাছত পুতেকক বিয়া কৰাবলৈ ক'লে। প্ৰত্যাহ্বিত আনন্দবামে ক'লে “মোৰ ধন নাই। এই মাথোন চাকৰিত সোমাবলৈ গৈছোঁ।” দেউতাকে ক'লে—“মোৰ এই অজস্ৰ ধন খায় কোনে?” আনন্দবামে ক'লে—“নহয় দেউতা, সেই ধন আপোনাৰ বুঢ়া কালত লাগিব। তাক খৰচ কৰিব কৈলৈ?” পিতাকে পুত্ৰবৰপৰা এই কথা শুনি দুখমনে ঘৰ সোমাল। আনন্দবামো তথুত সোমাল। সদৰামিনে কত কথা পাঙিছিল— আনন্দবাম বিলাতবৰপৰা উভতি আহিলে বিয়া কৰাই দিব আৰু কত কি? মনৰ সকলো হেঁপাহ-হাবিয়াস বৈ গ'ল। একো পূৰণ নোহোৱাত তেওঁ মনত বৰ আঘাত পাইছিল। সবহ দিন আৰু তেওঁ জীয়াই নাথাকিল। ১৮৭৩ চনতে গৰ্গবাম সদৰামিনৰ পৰলোকপ্ৰাপ্তি হৈছিল। তেতিয়া আনন্দবাম বৰুৱা এচিষ্টেণ্ট কমিছনাৰ হৈ শিৱসাগৰতে আছিল।

সাহিত্য-সেৱাই জীৱনৰ ব্ৰত

বিলাতবৰপৰা উভতি অহাৰ সময়ত আনন্দবাম বৰুৱাৰ ভৰ যৌৱন। আই.চি.এচৰ দৰে উচ্চ পদবী লৈ দেউতাকৰ কণ্ঠেৰে অৰ্জিত, সঞ্চিত ধন তেওঁৰ বিয়াত খৰচ কৰিবলৈ ইচ্ছা কৰা নাছিল। সেয়ে তেতিয়া তেওঁ বিয়া পতাত সন্মত হোৱা নাছিল। তেতিয়া তেওঁৰ মনটোৱে বিয়া নকৰিবলৈও একেবাৰে নিশ্চিত

হোৱা নাছিল। কিন্তু তেতিয়া অসমৰ মানুহৰ সমাজৰ বান্ধ আছিল কটকটীয়া, নিকপকপীয়া। বিদেশত বিজাতীয় নিয়ম-নীতি মানি থাকি কোনোবা দেশলৈ উভতি আহিলে, সমাজৰ নিয়মমতে পৰাচিত হৈ শুদ্ধ হ'ব লাগিছিল। পৰাচিত হৈ শুদ্ধ নহ'লে তেওঁ হৈছিল সমাজৰ বাহিৰ। বৰুৱা পৰাচিত হৈ শুদ্ধ নোহোৱা কাৰণে, কোনো অসমীয়া মানুহে সমাজৰ ভয়ত, বৰুৱাক ছোৱালী যাচিবলৈ সাহস কৰা নাছিল। তাৰ পাছত বৰুৱাই বিয়া-বাকলৈ মনকাণ এৰি সাহিত্য-সেৱাত একাগ্ৰপতীয়াকৈ লাগিছিল। সাহিত্য-চৰ্চাত একনিষ্ঠ হৈ জ্ঞান অৰ্জনত লাগি যোৱাত, তেওঁৰ অন্তৰবপৰা বিয়া কৰি সংসাৰী হোৱাৰ বাসনা আঁতৰি গৈছিল। ইপিনে বয়সো ভাটি দিয়াত, বিয়াৰ চিন্তা একেবাৰে বিসৰ্জন দি জ্ঞান অৰ্জনত তেওঁ মন-প্ৰাণ ঢালি দিছিল। আক গোটেই জীৱন অবিবাহিত আছিল। তেতিয়াৰপৰা সাহিত্য-সেৱাই হৈছিল তেওঁৰ জীৱনৰ ব্ৰত।

চাহাবৰ লগত বাক-বিতণ্ডা

আনন্দৰাম বৰুৱাই প্ৰথমবাৰ কলিকতাৰপৰা অসমলৈ আহোঁতে জাহাজৰ প্ৰথম শ্ৰেণীৰ টিকেট কিনি জাহাজৰ এটা কেবিন অৰ্থাৎ খোঁটালী বিজাৰ্ড কৰি আহিছিল। সেই জাহাজত কোনো এখন বিখ্যাত জাহাজ কোম্পানী 'জাবদিন স্কীনাৰ'ৰ তলতীয়া কৰ্মচাৰী চাহাব এজনো কলিকতাৰপৰা আহিছিল। তেতিয়াৰ অগ্নিকবি স্বনামধন্য কমলাকান্ত ভট্টাচাৰ্য্য সেই জাহাজৰ যাত্ৰী আছিল। জাহাজ আহি গুৱাহাটী জাহাজ ঘাটত লগাত, কিবা কাৰণত বৰুৱা কেবিনৰ বাহিৰলৈ গৈছিল। সেই সময়তে চাহাবজনে

বৰুৱাৰ মালপত্ৰবোৰ কেবিনৰপৰা বাহিৰলৈ উলিয়াই থবলৈ ধৰোঁতে বৰুৱা আহি উপস্থিত। তেওঁ নিজৰ কোঠাত সোমাবলৈ বাওঁতে চাহাবজনে বৰুৱাক বাধা দি সেই কেবিনটো এৰি অইন ঠাইলৈ যাবলৈ কৈছিল। বগা চাহাবজনে নিশ্চয় ভাবিছিল যে তেওঁ এজন নগন্য লোক। বৰুৱাই নিজৰ কেবিন এৰি যাবলৈ মান্তি নহ'ল। এই লৈ প্ৰথমে উভয়ৰ মাজত তৰ্ক-বিতৰ্ক হৈছিল। তাৰ পাছত দুয়োৰে মাজতে হতা-হতি আবন্ত হৈছিল হেনো। বৰুৱাই পৰাজয় বৰণ নকৰিলে। তেওঁ প্ৰহাৰেৰে চাহাবক বাহিৰ কৰি দিছিল। বৰুৱাই নিজৰ স্বৰূপ দখল কৰি সেই কেবিনতে থাকিল। হতা-হতি মানে, নিচেই ওচৰ চাপি আন এজনক প্ৰহাৰ কৰা। চাহাবজনৰ জীৱনত এনেকৈ অপমান হোৱা সেয়ে প্ৰথম আছিল হ'বলৈ। বৰুৱাৰ তেনে স্বাধীন চিন্তাৰ পৰাক্ৰম দেখি, তেওঁনো কোন জানিবলৈ চাহাবজনৰ বৰ ইচ্ছা হৈছিল। পাছত, তেওঁ গম পালে যে এওঁ এজন চিভিলিয়ান। অসমৰে। শিৱসাগৰ জিলাৰ এছিষ্টেণ্ট মেজিষ্ট্ৰেট। অপমানিত হৈও চাহাবজনে নিজৰ দোষ স্বীকাৰ কৰি বৰুৱাৰ ওচৰলৈ গৈ বাঁৰৰ দৰে ক্ষমা খুজিছিল।

সি যি কি নহওক, নিদিনা এজন ভাৰতীয় আৰু এজন ইংৰাজ চাহাবৰ মাজত এই সংঘৰ্ষ হৈছিল। সেই ভাৰতীয়জন আছিল অসমৰে এজন অসমীয়া। এই অসমীয়া জাতি আছিল একালত স্বাধীন। স্বাধীন চিন্তাৰ অসমীয়া এজনে নিজৰ স্বৰূপ বাহাল ৰখাৰ সংসাহস দেখি স্বাধীন ইংৰাজজনে নিজৰ দোষ বুজিব পাৰি তেতিয়াই বৰুৱাৰ ওচৰত ক্ষমা বিচাৰিছিল। দোষীয়ে দোষ স্বীকাৰ কৰাটো সম্ভৱ জাতিৰ নাগৰিকৰ পক্ষে লাজৰ কথা নহয়। দোষ হ'লে সেই দোষ স্বীকাৰ কৰি ক্ষমা প্ৰাৰ্থনা কৰাটো স্বাধীন জাতিৰ জাতীয় চৰিত্ৰৰ বিশেষত্ব।

চৰকাৰী চাকৰি জীৱন : শিৱসাগৰত এছিষ্টেণ্ট মেজিষ্ট্ৰেট

আনন্দবাম বৰুৱা জাহাজেৰে গুৱাহাটীৰপৰা উজাই আহি শিৱসাগৰ পাওঁতে কেবাদিনো লাগিছিল। শিৱসাগৰ পাই বৰ-পুখুৰীৰ পাৰত থকা চৰকাৰী বাসভৱনত আছিল। শিৱসাগৰতে এছিষ্টেণ্ট মেজিষ্ট্ৰেট হৈ চৰকাৰী চাকৰি জীৱন আৰম্ভ কৰিছিল। তেতিয়া বৰুৱাৰ বয়স বাইছমান আছিল। গোঁফ খুঁটিয়াইছিল মাথোঁ। তেওঁ বৰ শকতো নাছিল, কীণো নাছিল। লাহি শৰীৰৰ বেছ দেখনিয়াৰ আছিল। বৰুৱাই পুৱা-গধূলি একান্ত মনে পঢ়া-শুনা কৰিছিল। নিতৌ ঠিক সময়ত অফিচলৈ গৈছিল। মূৰত চাহাবৰ টুপী পিন্ধা নাছিল। মখমলৰ টুপীহে পিন্ধিছিল। কাছাৰীত চাৰি বজালৈকে অফিচৰ কাম কৰি ঘৰলৈ গৈছিল। সদায় পাচ মান বজাত অতি ধনীয়া ঘোৰা এটাত উঠি দিখৌ নদীৰ পাৰঘাটলৈ গৈছিল। [ঘোৰা ছহিছটো তেওঁ লগত লৈ গৈছিল। দিখৌৰ পাৰত ঘোৰাৰ ওপৰতে তেওঁ ছহিছটোৰ লগত কথা পাতিছিল]। বেলি মাৰ যোৱাৰ আগেয়ে বৰ পুখুৰীৰ পাৰলৈ উভতি নিতৌ গধূলি পঢ়া-শুনা কৰিছিল। মেজিষ্ট্ৰেট হৈ চৰকাৰী কামত ব্যস্ত আছিল যদিও শিৱসাগৰতে বৰুৱাই সংস্কৃত অভিধান এখন লিখাৰ সংকল্প কৰিছিল। কোনো অসমীয়া মানুহে বৰুৱা চাহাবক দেখা কৰিবলৈ গ'লে আদৰ-সাদৰ কৰি তেওঁক সোধ-পোচ কৰিছিল।

বৰ পুখুৰীৰ বঙলাত

শিৱসাগৰৰ ওচৰতে দিহিং সত্ৰ। দিহিং সত্ৰৰ বৰসাজতোলাই

শুনিছিল যে, আনন্দবাম বৰুৱা ডাঙৰীয়া বৰ পুখুৰীৰ পাৰত থকা চৰকাৰী বাসভৱনত আছেহি। বৰুৱা ডাঙৰীয়া শিৱসাগৰ জিলাৰ মেজিষ্ট্ৰেট চাহাব হেনো। বৰসাজতোলা হ'ল সত্ৰৰ বৰমেধীৰ দৰে ধৰ্মানুষ্ঠানৰ গুৰিয়াল। এওঁ সত্ৰৰ শিষ্যৰপৰা ধন আদায় কৰে। ধনী, মানী লোকৰপৰা সত্ৰৰ ধৰ্ম কাৰ্য্যৰ বাবে পইচাও লয়। এদিন দিহিঙীয়া বৰসাজতোলাই বৰুৱা ডাঙৰীয়াক দেখা কৰিবলৈ শিৱসাগৰৰ মেজিষ্ট্ৰেট বঙলাত উপস্থিত হৈছিলহি। বৰুৱা চাহাবে বৰসাজতোলাক দেখি সাদৰে মাতি নি ত্ৰয়ো দুখন চকীত বহি কথা-বতৰা পাতিবলৈ লৈছিল।

এনেতে শিৱসাগৰ জিলাৰ ডেপুটী কমিছনাৰ, কেম্পাবেল চাহাব আৰু কেইজনমান চাহাবৰ সৈতে আহি বৰুৱা বহি থকা কোঠাত সোমাইছিল। ইংৰাজ চাহাব দলে-বলে অহা দেখি বৰসাজতোলাই চকীৰপৰা উঠি যাব খুজিছিল। বৰুৱাই তেওঁক ক'লে—“আপুনি স্বাধীন মানুহ। কেলেই উঠিব? বহি থাকক।” একো উপায় নাপাই, সাজতোলাই ভয়ত চুৰ্তি হেৰুৱাই, চকীখনতে বহি থাকিল। কোঠাত তেতিয়া চকী আৰু নথকাত, বৰুৱাই নিজৰ চকীখনকে বৰ চাহাবক দিলে। নিজে থিয় হৈ ব'ল আৰু কেইজনমান চকী অনাই বাকী চাহাব কেইজনমানক বহিবলৈ দিলে। বেছি চকী নথকাত কেইজনমান চাহাব থিয় হৈ থাকিল। থিয় হৈ থকা চাহাব কেইজনে দীঘল চুলিৰ ওপৰত বগা পাগুৰি মাৰি কান্ধত ফুলাম গামোচা লৈ, গাত পাটৰ চেলেং মেৰাই বগলী-পাখিৰ দৰে বগা চুৰিয়া পিন্ধি, খালী ভৰিৰে চকীত বহি থকা, মানুহজনলৈ কেবাহিকৈ চাই আছিল। সাজতোলাই চাহাব কেইজনৰ গতি-মতি দেখি উঠি যাব পাবিলেই বৰুৱা পৰে যেন লাগিছিল। বৰুৱাই সাজতোলাৰ অৱস্থা বুজি বহি থাকিবলৈ ইংগিত দিছিল আৰু নিজে নিৰ্বিকাৰ হৈ ডেপুটী কমিছনাৰৰ

সৈতে আলোচনা কৰি আছিল। ববসাজতোলা বহি থাকিলেও তেওঁ ঘামি-জামি উচ্-পিছাই আছিল। চাহাবসকলক বকুৰাই বিদায় দিয়াৰ পাছত সাজতোলাই বকুৰাক ক'লে—“আপোনাৰ ইয়ালৈ অহা বৰ বিপদৰ কথা। আমাৰ আৰু ইয়ালৈ অহা নহ'ব।” আনন্দৰাম বকুৰাই নিজৰ জাতীয় মৰ্যাদা অক্ষুণ্ণ ৰাখি, বিদেশীৰ আগত, অসমীয়া তথা নিজৰ দেশৰ মানুহক কেনেকৈ সন্মান দেখুৱাইছিল ই এটা তাৰেই জ্বলন্ত আদৰ্শ।

অসম এৰি গ'ল কিয় ?

আনন্দৰাম বকুৰা শিৱসাগৰত এছিষ্টেণ্ট কমিছনাৰ হৈ থাকোঁতে কৰ্ণেল কেম্পবেল শিৱসাগৰ জিলাৰ ডেপুটী কমিছনাৰ আছিল, তাত আৰু এজন বিষয়া বৃটিছ চাহাব, এছিষ্টেণ্ট কমিছনাৰ হৈ আছিল। তেওঁ আছিল লেফটেনেণ্ট গ্ৰে। এই দুজন এছিষ্টেণ্ট কমিছনাৰৰ ভিতৰত, মিঃ বকুৰা পদত আছিল গ্ৰে চাহাবৰ ওপৰত। বকুৰা আছিল জ্যেষ্ঠ বিষয়া আৰু কনিষ্ঠ বিষয়া গ্ৰে চাহাব তলত আছিল। জিলাৰ বৰ চাহাব, কৰ্ণেল কেম্পবেল মফছললৈ গ'লে ডেপুটী কমিছনাৰৰ দায়িত্ব, জিলাৰ ভাৰ এছিষ্টেণ্ট কমিছনাৰ, মিঃ বকুৰাৰ গাত দি যায়। এবাৰ ডেপুটী কমিছনাৰ চফৰলৈ যাওঁতে মিঃ বকুৰা জিলাৰ ভাৰ লৈ ডেপুটী কমিছনাৰৰ দায়িত্ব লৈ থকাত, গ্ৰে চাহাবৰ কিবা দোষ পাই বকুৰাই তেওঁৰ কৈফিয়ৎ খুজিছিল। বকুৰাদেৱৰ এনে কাৰ্যত গোঁৰা বৃটিছ, গ্ৰে চাহাবে অপমান বোধ কৰিছিল। বকুৰা চাহাবে গ্ৰে চাহাবৰ কৈফিয়ৎ তলব কৰাৰ কথা, ডেপুটী কমিছনাৰ, কেম্পবেল, চাহাবক গ্ৰে চাহাবে জনাইছিল। তাৰ পাছত অইন এবাৰ, জিলাৰ বৰচাহাব চফৰ কৰিবলৈ যাওঁতে, ডেপুটী কমিছনাৰে মিঃ বকুৰাক জিলাৰ

ভাৰ নিদি গ্ৰে চাহাবৰ গাত দি গৈছিল। দেশ শাসনত ডেপুটী কমিছনাৰ কৰ্ণেল কেম্পবেল চাহাবৰ এই স্বজন-প্ৰীতি দেখি মিঃ বকুৰাই অপমান বোধ কৰিছিল।

বৃটিছ চাহাবৰ আৰু এদিনৰ খাম-খেয়ালীত বকুৰা চাহাব বেছ ক্ষুণ্ণ হৈছিল। তেতিয়া অসম প্ৰদেশ বংগৰ ৰাজ্যপালৰ অধীনত আছিল। সেই সময়ত অসমত চীফ কমিছনাৰহে আছিল। চীফ কমিছনাৰ কিটিং চাহাব এবাৰ শিৱসাগৰলৈ যোৱাত, পুলিচ চাহাবৰ তদাৰকত এটা ‘ডিনাৰ পাৰ্টি’ দিয়া হৈছিল অৰ্থাৎ ভোজ মেল এখন পতা হৈছিল। সেই ভোজ মেললৈ ইংৰাজসকলৰ দৰে চাহাবী কাৰ্যদাৰে চলন-ফুৰণ কৰা বিলাত ফিৰং লোককে নিমন্ত্ৰণ কৰা হৈছিল। সেই ডিনাৰ পাৰ্টিলৈ শিৱসাগৰ জিলাৰ এছিষ্টেণ্ট কমিছনাৰ, মিঃ আনন্দৰাম বকুৰা আৰু তেওঁৰ ডাক্তৰ বন্ধু কৰ্ণেল জালনুৰ আলি আহম্মদ আই-এম-এচ ডাঙৰীয়াইও নিমন্ত্ৰণ পাইছিল। তেওঁলোক উভয়ে যথা সময়ত ডিনাৰ পাৰ্টিলৈ গৈ দেখে যে, চাহাবসকলৰ লগত তেওঁলোকৰ খানা খোৱা একে টেবুলতে এওঁলোক দুজনৰ আসন দিয়া হোৱা নাছিল। দুয়ো বেলেগে খাবলৈ তেওঁলোক দুজনক সুকীয়া আসনহে দিয়া হৈছিল। চীফ কমিছনাৰ কৰ্ণেল কিটিং চাহাবৰ অভ্যৰ্থনাৰ বাবে এই ‘প্ৰীতি ভোজ’ আছিল সামাজিক সন্মিলন। বিলাতৰ বহু ডিনাৰ পাৰ্টিত মিষ্টাৰ বকুৰাই যোগ দিছিল। বহু ভদ্ৰ সমাজত, বিশেষকৈ বিলাতৰ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ শিক্ষাবিদসকলৰ লগত মিলি মিচি আহিছিল। মিঃ বকুৰাৰ ব্যৱহাৰতো পণ্ডিতসকল মুগ্ধ হৈছিল। বিলাতত কোনো দিনে তেওঁ এনেকুৱাকৈ ভাৰতীয় আৰু বৃটিছৰ বিভেদ সৃষ্টি কৰা ব্যৱহাৰ দেখা নাছিল। বিলাতত উচ্চ শিক্ষা লৈ তেওঁ চিভিলিয়ান হৈ ভাৰতলৈ উভতি আহি, জিলাৰ এছিষ্টেণ্ট কমিছনাৰ হৈ উচ্চ পদবী পাইও, শেষত ‘ডিনাৰ পাৰ্টি’ত

কি ব্যৱহাৰ পালে? মিঃ বৰুৱাই বাস্তৱতে অসমত চাকৰি কৰা কালত তেওঁৰদৰে উচ্চ শিক্ষিত লোকৰ লগত চাকৰি কৰা নাছিল। তেওঁৰ চাকৰি জীৱন আৰম্ভ হৈছিল সামৰিক বিভাগত কাম কৰি অহা কৰ্ণেল-লেফটেনেণ্ট বিষয়াসকলৰ লগত। 'ডিনাৰ পাৰ্টি'ত বৃটিছসকলে অসমীয়া উচ্চ বিষয়া দুজনক অস্পৃশ্যৰ দৰে খাবলৈ দিয়াত আনন্দৰাম বৰুৱাই বৰ অপমান বোধ কৰিছিল। ইতিমধ্যে জিলাৰ বৰ চাহাব কৰ্ণেল কেম্পবেল চাহাবে জিলা শাসনত গৌৰাসকলৰ প্ৰতি দেখুৱা স্বজন-প্ৰীতি হেতু, বৰুৱা চাহাবৰ জিলাৰ বৰ চাহাবৰ প্ৰতি আস্থা নোহোৱা হৈছিল। শেষত ভোজমেলত, গৌৰা চাহাবে ভাৰতীয়ৰ প্ৰতি কৰা ব্যৱহাৰত, কেম্পবেল চাহাবৰ লগত বৰুৱাৰ বেছ মনোমালিণ্য হৈছিল। মিঃ বৰুৱাই কেম্পবেল চাহাবৰ অধীনত চাকৰি কৰি বুজিছিল যে এইজন বিষয়াই স্বজন-প্ৰীতি দেখুৱাবলৈ গৈ শাসন-কাৰ্যত নিয়ম নামানে। এনে ওপৰৱালাৰ অধীনত চাকৰি কৰিলে কেৱল নিজৰেই নহয় জাতিৰো সন্মান বক্ষা নহয়। তেনে বিষয়াৰ তলত থাকিলে চাকৰি জীৱনত শান্তি নাই। এই কাৰণে অসমত বৰুৱা চাহাবৰ চাকৰী জীৱনত সুখ নাছিল। কৰ্ণেল কেম্পবেলৰ অধীনত চাকৰি কৰি বৰুৱা ডাঙৰীয়াই শিৱসাগৰত থাকিবলৈ আক ইচ্ছা নকৰিলে। বংগৰ গৱৰ্ণমেণ্টলৈ লিখা-লিখি কৰি আনন্দৰাম বৰুৱাই ১৮৭৪ চনৰ এপ্ৰিলত অসম এৰি বংগদেশলৈ গুচি গ'ল।

বংগদেশৰ নানা ঠাইত

আনন্দৰাম বৰুৱাই বংগদেশলৈ বদলি হৈ গৈ প্ৰথমতে মৈমনসিং জিলাৰ এছিষ্টেণ্ট মেজিষ্ট্ৰেট আৰু কালেক্টৰ পদত নিযুক্ত হৈছিল। মৈমনসিং জিলাৰপৰা দিনাজপুৰলৈ বদলি হৈছিল। তাৰ পাছত বৰ্ধমানলৈ গৈ তাতো এছিষ্টেণ্ট মেজিষ্ট্ৰেট হৈছিল।

সংস্কৃত গ্ৰন্থ সংকলন

মৈমনসিং জিলাত থাকোঁতেই আনন্দৰাম বৰুৱাই সংস্কৃত অভিধান সংকলনৰ কামত বিশেষ আগ বাঢ়িছিল। বৰ্ধমানতো বৰুৱা ডাঙৰীয়া বেছ জনপ্ৰিয় হৈ উঠিছিল। তেওঁ লেখা উক্ত অভিধানৰ প্ৰথম খণ্ড তেতিয়া প্ৰকাশ হৈছিল। সেই সময়তে বিলাতৰ বিখ্যাত সংস্কৃত পণ্ডিত মেগ্গুলাৰৰ লগত সংস্কৃত সাহিত্যৰ বিষয়ে বৰুৱাৰ চিঠি-পত্ৰৰ আদান-প্ৰদান হৈছিল। বৰুৱাই সংস্কৃত অভিধান সংকলনত মেগ্গুলাৰৰপৰা বিশেষ উৎসাহ-উদগনি পাইছিল। বৰ্ধমানৰপৰা বৰুৱা ডাঙৰীয়া বাণীগৱলৈ গৈছিল। তাতো তেওঁ সকলোৰে শ্ৰদ্ধাভাজন হৈছিল। ইয়াত তেওঁৰ সংস্কৃত শাস্ত্ৰ অধ্যয়ন আৰু গ্ৰন্থ-সংকলনত বিশেষ সুবিধা হৈছিল।

[বৰুৱাৰ-জীৱন চৰিতৰ আলোচনাৰ পাছত তেওঁৰ সংস্কৃত সাহিত্যৰ অৱদানৰ বিষয়ে শেষত এটি খুলমূল বিৱৰণ দাঙি ধৰা হ'ব।] বংগদেশৰ নানা ঠাইত বৰুৱাই চিভিলিয়ান পদৰ গুৰু-ভাৰ বহন কৰি বাইজৰ প্ৰিয়পাত্ৰ হৈ উঠিছিল। ইপিনে সংস্কৃত সাহিত্যৰ জ্ঞান অৰ্জনৰ সময়তে বৰুৱাই লেখা 'সংস্কৃত সাহিত্যত ভৱভূতিৰ স্থান' নামৰ এখন সমালোচনা-গ্ৰন্থ ১৮৭৮ চনত প্ৰকাশ হৈছিল। সেই সময়ত বৰুৱা গোৱালপাৰাত আছিল। সেই বছৰতে তেওঁৰ সংস্কৃত অভিধানৰ দ্বিতীয় খণ্ডৰ সংকলন শেষ হৈছিল। ১৮৭৯ চনত তেওঁ আকৌ দিনাজপুৰলৈ গৈ জইণ্ট মেজিষ্ট্ৰেট আৰু ডেপুটী কালেক্টৰৰ পদত নিযুক্ত হৈছিল। খ্ৰীঃ ১৮৮০ চনত বৰুৱাৰ

সংস্কৃত অভিধানখনৰ তৃতীয় খণ্ড প্ৰকাশ হৈছিল। চাকৰি জীৱনত সঘনে বদলি হৈ ভিন ভিন জিলাৰ বাইজৰ সেৱাত ব্যস্ত থাকিও এনেকৈ সংস্কৃত গ্ৰন্থ সংকলন কৰাত বৰুৱাৰ সাহিত্য-প্ৰতিভাৰ জেউতি চৰিহে আছিল। সেইবেলি অভিধানৰ তৃতীয় খণ্ডৰ লগতে 'প্ৰাচীন ভাৰতৰ ভূগোল' নামৰ বৰুৱাৰ আৰু এখনি অমূল্য গ্ৰন্থ প্ৰকাশ হৈছিল।

সেই কালত তেতিয়ালৈ দেশ-শাসনত বৃটিছ চৰকাৰে কোনো ভাৰতীয় চিভিলিয়ানক জিলাৰ ভাৰ দিয়া নাছিল। এওঁলোকক জিলাৰ এছিষ্টেণ্ট মেজিষ্ট্ৰেটৰ পদতহে নিযুক্ত কৰা হৈছিল। এই বিষয় লৈ ভাৰতবৰ্ষত আন্দোলন কৰিবলগীয়া হৈছিল। সেই সময়ৰ দেশপ্ৰেমিক নেতৃস্থানীয় লোকসকলৰ আন্দোলনৰ ফলত, বৃটিছ চৰকাৰে চিভিলিয়ানসকলক জিলাৰ ভাৰ দিবলৈ সন্মত হৈছিল। চৰকাৰে পোন প্ৰথমে আনন্দবাম বৰুৱাকে জিলাৰ ভাৰ দিছিল। তেওঁ ১৮৮০ চনত দিনাজপুৰত জিলাৰ ভাৰ লৈছিল। তাৰ পাছতহে চিভিলিয়ান বমেনচন্দ্ৰ দত্ত, বিহাৰীলাল গুপ্তক জিলাৰ ভাৰ দিয়া হৈছিল।

আনন্দবাম বৰুৱাই জিলাৰ গুৰু দায়িত্বৰ কাম নিয়াবিকৈ কৰিও তেওঁৰ সংস্কৃত গ্ৰন্থ-সংকলনৰ কাম কৰি আছিল। তেওঁ বাস্তৱত দেখিছিল যে, সংস্কৃত অভিধান সংকলনৰ কাম শেষ কৰিবলৈ হ'লে, চাকৰিবপৰা ছুটি ল'বই লাগিব। ন'হলে তেওঁৰ গ্ৰন্থ-সংকলন সম্ভৱ নহয়। খ্ৰীঃ ১৮৮১ মে' মাহৰপৰা তিনিমাহৰ ছুটি লৈ দিনাজপুৰ এৰি কলিকতালৈ গৈছিল। কলিকতাত আছিল বৰুৱাৰ অতি অন্তৰংগ বন্ধু বেৰিষ্টাৰ তাৰকনাথ পালিত। প্ৰথমে আহি বৰুৱা এই বন্ধুৰ ঘৰতে উঠিছিল। বৰুৱাই ভাবিছিল, কলিকতা চহৰ আৰু বিশ্ববিদ্যালয়ৰপৰা নানা গ্ৰন্থ সংগ্ৰহ কৰি উঠি তেওঁৰ সংস্কৃত অভিধান সংকলন কৰিব। পাছত দেখিলে

কলিকতা চহৰৰ মাজত ছলছুলীয়া পৰিবেশত লেখা-পঢ়া কৰি গ্ৰন্থ সংকলন কৰাটো সুবিধা ন'হব। সেই দেখি বৰুৱাৰ বন্ধু মিঃ পালিতৰ জৰিয়তে কলিকতাৰ বাগবাজাৰতে এটি ঘৰ ভাড়া কৰি ল'লে। পাণ্ডুলিপি বেগেতে ছপাবলৈ হ'লে প্ৰেছ এটাৰ নিতান্ত দৰ্কাৰ। বৰুৱাই তেওঁৰ বিশিষ্ট বন্ধু সুবেন্দ্ৰনাথ বেনাৰ্জিৰ জৰিয়তে এটি ছপাখানাও কিনি পেলালে। [লগতে ছপাখানাৰ কাম যাতে হৈ থাকে তাৰ বাবে কৰ্মচাৰী ৰাখি প্ৰেছৰ কাম আৰম্ভ কৰি দিলে সেই নতুনকৈ লোৱা ভাড়া কৰা ঘৰতে।] তেওঁ লেখা গ্ৰন্থ সমালোচনাৰ বাবে পণ্ডিত ব্যক্তি কেইগৰাকী মানক বৰুৱাই ভাড়াঘৰতে ৰাখিছিল। পণ্ডিতসকলৰ সৈতে সাহিত্য-সমালোচনা কৰিহে বৰুৱাই গ্ৰন্থ-সংকলন কৰিছিল। সংস্কৃত শাস্ত্ৰ আলোচনাত এনে শাস্ত্ৰ-বিশাৰদ পণ্ডিত লাগিছিল। সেই পণ্ডিতসকলক বৰুৱাই পাৰিশ্ৰমিক ধনো দিছিল। তাৰ পাছত তেওঁৰ সতীৰ্থ বিহাৰীলাল গুপ্তৰ জৰিয়তে বহুবমপুৰত আঠ হাজাৰ (৮০০০) টকাৰে এটা ঘৰ কিনিিলে। সেই ঘৰটি শেষত ব্যৱসায়ী সদাগৰ ভোলানাথ বৰুৱাৰ সম্পত্তি হৈছিলগৈ। তাৰ দাঁতিতে বাগী স্বৰ্ণময়ীৰ এডোখৰ মাটি আছিল। বৰুৱাই বাগীৰপৰা সেই মাটিৰ দাগটো কিনি লৈছিল। তাতে তেওঁ এখন বাগান পাতিছিল আৰু বৰুৱা সেই বাগানৰ দাঁতিৰ ঘৰটোত থাকি লেখা-পঢ়া কৰিছিল। বৰুৱাই যিবোৰ গ্ৰন্থ কলিকতাত পাব বুলি ভাবিছিল—কলিকতা চহৰ আৰু বিশ্ববিদ্যালয়ত সেই গ্ৰন্থবোৰ বিচাৰি নাপালে। বিলাতত থাকোঁতে তেওঁ জানিছিল যে বিলাতৰ বৃটিছ মিউজিয়াম আৰু অক্সফোৰ্ড বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বডেলিয়ান লাইব্ৰেৰীত সংস্কৃত সাহিত্য গ্ৰন্থৰ অক্ষয় ভঁৰাল আছে। তাত সকলো গ্ৰন্থ পোৱা যায়। সেই গ্ৰন্থবোৰৰ সহায়তহে তেওঁৰ সংস্কৃত গ্ৰন্থ সংকলনৰ উদ্দেশ্য সাধন হ'ব। কিয়নো আনন্দবাম

বকরাৰ মহান উদ্দেশ্য আছিল এখন সংস্কৃত ভাষাৰ অমূল্য গ্ৰন্থ সংকলন কৰাটো। সেই সংকলনটো হ'ব বাৰ খণ্ডৰ এখন বিৰাট গ্ৰন্থ।

আকৌ বিলাত যাত্ৰা

বকরাই তেওঁৰ সেই উদ্দেশ্য সাধনৰ বাবে আকৌ বিলাতলৈ যাবলৈ ঠিক কৰিলে। দ্বিতীয়বাৰ তেওঁ বিলাতলৈ যাব বুলি চৰকাৰৰ ওচৰত ছবছৰৰ ছুটীৰ দৰ্খাস্ত কৰিলে। ১৮৮১ চনৰ নৱেম্বৰ মাহৰপৰা তেওঁৰ ছুটী মঞ্জুৰ হ'ল। আই.চি.এচ. পঢ়িবলৈ প্ৰথমবাৰ আনন্দবাম বকরাই চৰকাৰী বৃত্তি লৈ বিলাতলৈ গৈছিল। দ্বিতীয়বাৰ বকরাই স্থায়ী আই.চি.এচ. হৈ বিলাতলৈ গৈছিল। তেওঁ অভিধান-সংকলনৰ বাবে বিলাতত থকা সংস্কৃত সাহিত্যৰ পুৰণি কিতাপ আৰু হাতেলিখা পুথিবৰপৰা তথ্য সংগ্ৰহ কৰিবলগীয়া হৈছিল। সেই কামত তেওঁ বিদ্যার্থীতকৈও বেছি পৰিশ্ৰম কৰিবলগীয়া হৈছিল। ইটৰোপৰ জাৰ্মান দেশৰ সংস্কৃত পণ্ডিতসকল আছিল অগাধ পণ্ডিত। বকরাই সেই জাৰ্মান-সকলৰ লগত আলোচনা কৰি বিশেষ উপকৃত হৈছিল। সংস্কৃত সাহিত্যৰ আচাৰ্য মেয়মুলাৰ তেতিয়া অক্সফোৰ্ড বিশ্ববিদ্যালয়ত অধ্যাপক আছিল। বকরাই সংস্কৃত অভিধান-সংকলনৰ বাবে পুৰণি গ্ৰন্থ বিচাৰি দ্বিতীয়বাৰ বিলাতলৈ গৈ আচাৰ্য গবাকীক লগ ধৰি উপদেশ লৈছিল। [আনন্দবাম বকরাৰ গ্ৰন্থ-বচনাৰ কামৰ নমুনা দেখি আচাৰ্য মেয়মুলাৰে অবাক হৈ বকৰাক কৈছিল— “আপুনি সংস্কৃত ভাষাক নানাভাগত ভগাই প্ৰতি-ভাগকে পুংখানুপুংখকৈ আলোচনা কৰি বাৰটা খণ্ডত যি বিৰাট

গ্ৰন্থ লিখিবৰ আয়োজন কৰিহে সি বাস্তৱিকতে এটা আলৌকিক কাণ্ড।এনেহেন গ্ৰন্থ সংকলন কৰি প্ৰকাশিত কৰা এজন পুৰুষৰ জীৱনৰ কাম নহয়।”] মেয়ে আছিল বকরাৰ জীৱনৰ মহান উদ্দেশ্য—তেওঁৰ সাধনাৰ লক্ষ্য। বৃটিছ মিউজিয়াম, ব্লেভিয়ান লাইব্ৰেৰীৰ সংস্কৃত গ্ৰন্থবোৰ পঢ়ি সেই বিৰাট গ্ৰন্থ বাৰ খণ্ড সংস্কৃত অভিধানৰ সমল সংগ্ৰহ কৰিছিল। দ্বিতীয় বাৰ বকরাই বিলাতলৈ যাওঁতে চাৰ প্ৰফুৰ চন্দ্ৰ ব্যৱকো লগ পাইছিল। [তেতিয়া ৰায়ে লণ্ডন বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বিজ্ঞান বিভাগত ৰসায়ন বিদ্যা অধ্যয়ন কৰিছিল। [এওঁ আছিল বৈজ্ঞানিক ঋষি। এওঁ ভাৰত গৌৰৱ আনন্দবাম বকৰাক সেই সময়ত কেবাবাৰো লগ পাই নিজকে ধন্য মানিছিল।] খ্ৰীঃ ১৮৮৩ চনৰ অক্টোবৰত বিলাতৰ-পৰা আহি বকৰাদেৱে বোধোত্ত পদাৰ্পণ কৰিছিল।

আনন্দবাম বকরা বোধোত্তপৰা চট্টগ্ৰামলৈ গৈ তাত জইণ্ট-মেজিষ্ট্ৰেট আৰু ডেপুটী কালেক্টৰৰ পদত নিযুক্ত হয়।

চট্টগ্ৰামৰ বিভাগৰ কমিচনাৰৰ সৈতে এবাৰ কিবা কথাত মতান্তৰ হৈছিল। বকৰাদেৱে যিটো বিষয় ন্যায় আৰু শুদ্ধ বুলি ভাবিছিল তেওঁক সেই বিষয়ৰপৰা কেতিয়াও কোনোৱে বিচলিত কৰিব নোৱাৰিছিল। কমিচনাৰৰ সৈতে মতান্তৰ হোৱাত মিঃ বকরাই চট্টগ্ৰামৰ মিষ্টাৰ ওৱেষ্ট মেকট চাহাবলৈ এইদৰে লিখিছিল—মিঃ ওৱেষ্ট মেকট চাহাবে মনত ৰখা উচিত যে যাক মই ন্যায় আৰু শুদ্ধ বুলি বিবেচনা কৰোঁ। চিভিল চাৰ্ভিচৰ প্ৰলোভন বা বজাবৰীয়া কোনোবাকম অপবাদে সেই কাম সম্পাদন কৰাৰপৰা মোক বিৰত কৰিব নোৱাৰে।” জিলাৰ শাসন কাৰ্য্যত ওপৰাৱালাৰ ওচৰত চিভিলিয়ান আনন্দবাম বকরা আছিল এনে নিৰ্ভীক সাহসী। তাৰ কিছুকাল পাচতেই মিঃ বকরা নোৱাখালীলৈ মেজিষ্ট্ৰেট হৈ যায়গৈ।

নোরাখালীত আনন্দবাম বৰুৱাই পদাৰ্পণ কৰা মাত্ৰকে নোৱাখালীৰ বাইজে বৰুৱাক অভিনন্দন পত্ৰ দি সাদৰ সন্তোষ জনাইছিল। তাত সৰ্বসাধাৰণৰ উন্নতিৰ বাবে তেওঁ অশেষ যত্ন কৰিছিল। নোৱাখালী আৰু বৰিশালৰ মাজত জাহাজ চলাচলৰ ব্যৱস্থা কৰি দিছিল মেজিষ্ট্ৰেট বৰুৱাদেৱে। মিঃ বৰুৱা জিলাৰ বৰ চাহাব থকাত নোৱাখালীৰ সকলো দিশতে উন্নতি হৈছিল। (আলি-পছলি বাস্তা-ঘাট-যান-বাহনৰ বিশেষ সুবিধা হৈছিল। আনকি বৰুৱাদেৱে চৰকাৰৰ লগত লেখালেখি কৰি নোৱাখালীৰপৰা মফছললৈ যোৱা বাবদ যাতায়তৰ ব্যৱস্থা কৰিছিল। মিঃ বৰুৱাৰ দিনতে নোৱাখালীৰ নলা নৰ্দমাৰো বিশেষ উন্নতি হৈছিল।) এনেকৈ বৰুৱা চাহাবে বাইজৰ অশেষ উপকাৰ কৰিছিল। জিলাৰ বৰচাহাব হৈ বৰুৱাই হাৰ্ট-বজাৰ বজুৱাই দি জনগণৰ আৰ্থিক উন্নতি সাধিছিল, পানীৰ কষ্ট গুচাবলৈ পুখুৰী খনাই দিছিল। কণ কণ ল'ৰা-হোৱালীৰ শিক্ষাৰ বাবে শিশু বিদ্যালয় পাতি দিছিল। নোৱাখালীত আজিও 'বৰুৱাদীঘি' 'বৰুৱা বাজাৰে' বৰুৱাদেৱে জনহিতকৰ কামৰ কথা সঁকিয়ায়।

চৰকাৰী চাকৰি জীৱনত

বৃত্তি আৰু ব্ৰত

আনন্দবাম বৰুৱাৰ চৰকাৰী চাকৰি আছিল বৃত্তি অৰ্থাৎ জীৱিকা। কিন্তু 'সাহিত্য-সেৱা' আছিল তেওঁৰ জীৱনৰ ব্ৰত। চিভিলিয়ান, মিঃ আনন্দবাম বৰুৱাৰ চাকৰি জীৱনৰ আদিৰপৰা অন্তলৈ দেখা যায় যে, সংস্কৃত-সাহিত্যৰ জ্ঞান অৰ্জনত তেওঁ আত্ম নিয়োগ কৰিছিল। চাকৰি জীৱনত, নানা ঠাইত অত তত

কৰ্তব্য কৰি ফুৰোঁতে, আজীৱন সংস্কৃত সাহিত্য-চৰ্চা কৰি তেওঁ লেখিছিল—ইংৰাজী সংস্কৃত অভিধান, ভবভূতি আৰু সংস্কৃত সাহিত্যত তেওঁৰ ঠাই, ভবভূতিৰ মহাবীৰ চৰিত, প্ৰাচীন ভাৰতৰ ভূগোল, সংস্কৃত-শিক্ষাৰ্থীৰ সহচৰ, বামণ, বাগভট্ট আৰু সবস্বতী কণ্ঠাভৰণ, ধাতু বৃত্তি সাৰ, অমৰ সিংহৰ নামলিঙ্গানুশাসন, ধাতুকোষ বা ধাতুপাঠ আৰু সংস্কৃত ভাষাৰ বৃহৎ ব্যাকৰণ ইত্যাদি। সাহিত্য সেৱাই জীৱনৰ ব্ৰতৰ ফল স্বৰূপ, শেষত, ইংৰাজী-সংস্কৃত অভিধানৰ সম্বলন—এই বিৰাট গ্ৰন্থেৰে আনন্দবাম বৰুৱাই অক্ষয় কীৰ্ত্তি ৰাখি গ'ল। চিভিলিয়ান বৰুৱা ভাৰতৰ কৃষ্টি-সংস্কৃতি বুজাৰ গবেষণাত আছিল অগ্ৰদূত।

১৮৮৫ চনত আনন্দবাম বৰুৱা কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ফেলো অৰ্থাৎ সদস্য নিযুক্ত হয়। তাৰ পাচত ফেকাল্টি অফ আৰ্টচৰ সভ্য অৰ্থাৎ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কলা বিভাগৰ সদস্য হৈছিল। (সেই সময়ত কলিকতালৈ যাওঁতে বৰুৱাই কলিকতাৰ ডেলহাউচি স্কোৱাৰৰ গ্ৰেট্ ইষ্টাৰ্ণ হোটেলত আছিল।) কলিকতালৈ গলে তেওঁ অসমীয়া ছাত্ৰৰ মেচ বিচাৰি উলিয়াইছিল; অসমীয়া ছাত্ৰবানলৈ গৈ তেওঁলোকক নানা বিষয়ে উপদেশ দি উৎসাহিত কৰিছিল। গধূলি হলে কলিকতাৰ পুৰণা কিতাপৰ দোকানবোৰ ঘাট সাহিত্য আৰু পুৰণি গ্ৰন্থ বিচাৰি ফুৰিছিল।

১৮৮৫ চনত আনন্দবাম বৰুৱা নোৱাখালীৰপৰা ত্ৰিপুৰালৈ বদলি হৈছিল। ১৮৮৬ চনত বগুৰালৈ মেজিষ্ট্ৰেট হৈ যায়। ১৮৮৭ চনত বৰুৱাদেৱ আকৌ মেজিষ্ট্ৰেট পদ লৈ নোৱাখালীলৈ বদলি হৈ যায়। নোৱাখালীত বৰুৱাদেৱ কেবা বছৰো থকাত নোৱাখালীৰ সকলো দিশত উন্নতি হোৱা দেখি আৰু সৰ্বসাধাৰণৰ উপকাৰ হোৱাত বৰুৱাৰ মহৎ গুণত বাইজ মুগ্ধ হৈছিল। মিঃ বৰুৱা বৰ দয়ালু আছিল। তেওঁৰ বঙলাৰ পছলিত সদায় এপাটি

চাউল বাখিছিল। আক দাৰোৱানে সেই চাউল দুখীয়া মানুহক বিলাই দিছিল। বৰুৱাদেৱে দেওবাৰে দহ টকাৰ ভঙনীয়া পইচা হাতত বাখি মগনীয়াক দান কৰিছিল। বৰুৱাৰ সবলতা, মহানুভৱতা আৰু বদাশ্ৰুতাৰ বাবে বাইজে জিলাৰ এই গৰাকী দয়ালু বৰ চাহাবক দেবতাৰ দৰে শ্ৰদ্ধা কৰিছিল।

জীৱনৰ শেষ ছোৱা :

বন্ধুলৈ বৰুৱাৰ শেষ চিঠি

নোৱাখালী জিলাতে আনন্দৰাম বৰুৱাই জনগণৰ সেৱা তথা মানৱ-সেৱা কৰাৰ সুযোগ পাইছিল। ইয়াত থকা কালতে বৰুৱাৰ চাকৰি-জীৱনৰ অন্ত পৰিছিল। সেই নোৱাখালী বাইজৰ সেৱাত বৰুৱাদেৱৰ চাকৰি জীৱন ‘মানৱ সেৱাই পবন ধন্য’-ত ৰূপায়িত হৈছিল। সেই সময়তে জনগণৰ সেৱা কৰোঁতে তেওঁৰ অতিপাত পৰিশ্ৰম হৈছিল। নিজৰ স্বাস্থ্যৰ প্ৰতি তেওঁ উদাসীন হৈ পৰিছিল। শেষত লাহে লাহে তেওঁৰ শৰীৰ পৰি আহিছিল। তেওঁ দুৰ্বল হৈ পৰিল। ইং ১৮৮৮ চনৰ ডিচেম্বৰত তেওঁৰ একাঙ্গী বেমাৰে দেখা দিলে। নোৱাখালীত চিকিৎসা আৰম্ভ কৰোঁতে তাৰ ডাক্তৰে বৰুৱাক ‘সংজ্ঞা হান’ কৰিবলৈ উপদেশ দিছিল। কিন্তু বৰুৱাই সাগৰত গা-ধোৱাৰ পিছত বোগ উপশম নহৈ বেমাৰ বেঢ়িহে হৈছিল। নৰিয়াই সকাহ নোপোৱাত শৰীৰৰ সোঁফাল তেনেই অবশ হ’ল। ১৮৮৮ চনৰ ডিচেম্বৰত মিঃ বৰুৱাই দুমাহৰ ছুটী লৈছিল। বৰুৱাই ইচ্ছা কৰিছিল ছুটী লৈ কলিকতাৰ বিজ্ঞ ডাক্তৰ-কবিৰাজৰ দ্বাৰা চিকিৎসা কৰাবলৈ তেওঁ কলিকতালৈ যাব গৈ। বেমাৰত তেওঁ তেনেই নিশকতীয়া হ’ল। শৰীৰ

ভাগি পৰিল। অৱশেষত নৰিয়া পাৰ্টিৰপৰা বৰুৱাৰ বঙালী বন্ধু বেৰিষ্টাৰ তাৰকনাথ পালিতলৈ এখন চিঠি লেখিছিল। এই খনেই আছিল আনন্দৰাম বৰুৱাৰ বন্ধুলৈ শেষ চিঠি। নৰিয়া পাৰ্টিত বৰুৱা অতি অসুস্থ অৱস্থাত আশ্ৰয়হীন আৰু অসহায়হৈ অতি অন্তৰঙ্গ বন্ধুজনলৈ লেখা শেষ চিঠিখনৰ কথাখিনিৰপৰা বুজা যায় বেমাৰত ভুগি আশ্ৰয়হীন অৱস্থাত তেওঁ কেনে বিমোৰত পৰিছিল ‘—মোৰ শৰীৰৰ অৱস্থা ভাল নহয়, চিকিৎসাৰ কাৰণে দুমাহৰ ছুটী লৈছোঁ। কলিকতালৈ গৈ আপোনাৰ ঘৰত আশ্ৰয় লমগৈ। মোৰ লবিব-চৰিব পৰা শক্তি একেবাৰে নাইকীয়া বুলি কলেও সবহ কোৱা নহয়। আপুনি অনুগ্ৰহ কৰি শিয়ালদহ ষ্টেচনলৈ নিজে আহিব। আক লগত এখন লেণ্ডো গাবী লৈ আহিব, যাতে মই কোনো কষ্ট নোপোৱাকৈ শুই-মেলি যাব পাৰোঁ।’

বেৰিষ্টাৰ পালিতে প্ৰিয়বন্ধু আনন্দৰাম বৰুৱাৰ হঠাৎ এনে টান নৰিয়াৰ কথা জানি মৰ্মাহত হ’ল। কলিকতাৰ শিয়ালদহ ষ্টেচনলৈ নিজে লেণ্ডো গাড়ীলৈ বৰুৱাক আনিবলৈ গৈ দেখে তেওঁ অতিপাত দুৰ্বল, তেওঁৰ বেমাৰ মাৰাত্মক। চাকুলীৰ বোডত থকা বেৰিষ্টাৰৰ বালিগঞ্জৰ বাসভৱনলৈ বৰুৱাক লৈ গ’ল। পালিত পৰিয়ালে বৰুৱাদেৱক তেওঁলোকৰ ঘৰতে বাখি সেৱা-শুশ্ৰূষা কৰিছিল। চিভিলিয়ান বৰুৱাৰ ইচ্ছানুসৰি কলিকতাৰ বিজ্ঞ ডাক্তৰ-কবিৰাজৰ চিকিৎসা কৰা হৈছিল আৰু বৰুৱাৰ বন্ধু বেৰিষ্টাৰ পালিতে, চিভিলিয়ান লোকেল পালিত আৰু পালিতৰ পত্নীয়ে পৰিচৰ্যা কৰিছিল।

অকাল মৃত্যু

কলিকতাৰ ডাক্তৰ-কবিৰাজৰ চিকিৎসাই একো ফল নিদিয়াত

আনন্দৰাম বৰুৱা

৩৭

পালিত চাহাবে তেওঁৰ প্ৰিয় বন্ধু বৰুৱাক জাৰ্মান হোমিওপ্যাথী ডাক্তৰকো দেখুৱাইছিল। মিঃ বৰুৱাক বেমাৰৰপৰা উপশম দিবলৈ সকলো প্ৰাণটাকি চেষ্টা কৰিছিল। কিন্তু সকলো চেষ্টা ব্যৰ্থ হ'ল। বেৰিষ্টাৰ পালিতে বৰুৱা বাচি উঠাৰ কোনো আশা নেদেখি তেওঁক অসম্পন্ন সম্পত্তিৰ এখন উইল-পত্ৰ কৰিবলৈ কৈছিল। তেতিয়াও বৰুৱাই বেমাৰৰপৰা আৰোগ্য হব বুলি আশা কৰিছিল। তেওঁ উইল-পত্ৰ কৰিবলৈ প্ৰথমে সম্মত হোৱা নাছিল। কিন্তু নিতৌ বেমাৰে বৰুৱাক ক্ৰমাৎ কাহিল কৰিছিল। বৰুৱাৰ মৰণ চমু চাপি অহা দেখি ব্যাবিষ্টাৰ বৰ বিমোহিত পৰিল। গুৱাহাটীত বৰুৱা পৰিয়ালৰ কোনো আপোন মুখিয়াল মানুহ আছে নেকি পালিত চাহাবে খবৰ কৰি, কোনো সঠিক ঠিকনা নাপালে। শেষত আনন্দৰাম বৰুৱাৰ সখীকীয় এজন দদায়েক উকীল বেণুধৰ বৰুৱালৈ বৰুৱাদেৱক শেষ অৱস্থাৰ কথা জনাই টেলিগ্ৰাম কৰি মাতি পঠালে। উকীলে ঘৰ এৰি আহিব নোৱাৰাত কলিকতাৰ ছাত্ৰাবাসত থকা তেওঁৰ ভতিজাক, বন্ধুধৰ বৰুৱালৈ টেলিগ্ৰাম কৰি আনন্দৰাম বৰুৱাৰ বেমাৰৰ কথা জনালে।

লাহে লাহে আনন্দৰাম বৰুৱাই গম পালে তেওঁৰ আঘুস টুটি আহিছে। তেতিয়া বৰুৱাই উইল কৰিবলৈ মান্তি হ'ল। ইতিমধ্যে পালিতে হাইকোৰ্টৰ এড্‌ভোকেট এন, চি, বসুক উইল-পত্ৰ কৰিবলৈ মাতি পঠালে। বসু আহি বৰুৱাক উইল-পত্ৰৰ কেইটামান লাগতিয়াল কথা সোধাত মিঃ বৰুৱাৰ হৃৎকুৰে দুধাবি চকুলো বৈ গ'ল। বৰুৱা তেতিয়া অতিশয় দুৰ্বল হৈ পৰিছিল। বসুৱে বৰুৱাৰ তেনে অৱস্থা দেখি সেইদিনা উইল নকৰি পিচদিনা কৰিব বুলি কাগজ-পত্ৰ সামৰি লৈ গুটি গ'ল।

তাৰ পিচদিনা পুৱাৰ পৰা বৰুৱাৰ অৱস্থা আৰু বেয়া হৈ আহিল। সিদিনা আহিল ১৮৮৯ খৃষ্টাব্দৰ জানুৱাৰী মাহৰ ১৯

তাৰিখ শুকুৰবাৰ। কলিকতাত থকা অসমীয়া প্ৰবাসী ছাত্ৰ-সকলে বন্ধুধৰ বৰুৱাৰ মুখত বৰুৱাৰ বেমাৰৰ খবৰ পাই, পালিত চাহাবৰ বাসভৱনত উপস্থিত হ'লহি। ছাত্ৰসকলে আহি দেখে বৰুৱাৰ অন্তিম অৱস্থা। বন্ধুধৰ বৰুৱাৰ ওচৰ চাপি অহাত বৰুৱাই চিনি পালে। ছাত্ৰহঁতে বৰুৱাৰ তেনেই ওচৰলৈ আহি দুখমনে জুমা-জুমি কৰা দেখি, বৰুৱাই কিছু সময় তেওঁলোকৰ পিনে একেখিৰে চাই আছিল। শেষত এটি দীঘল হুনিয়াহ কাটিছিল। ছাত্ৰসকলে সেই কৰুণ দৃশ্য দেখি—আকৌ আহিব বুলি কৈ বৰুৱাৰ পৰা বিদায় লৈ মেচলৈ খোৱা-বোৱা কৰিবলৈ গ'ল।

কেইদিনমানৰ পৰা হঠাৎ বৰুৱাৰ বেমাৰে এনেকৈ উৰু দিয়ে আৰু সকাহ পৰে। সিদিনাও বৰুৱাই বাতিপুৱা ডাঢ়ি খুৱাইছিল। বৰুৱাই পুৱা ডাঢ়ি খুবোৱা দেখি, নৰিয়া সকাহ পৰিব বুলি বেৰিষ্টাৰ পালিতে ভাবিছিল। কোৰ্টত এটা জৰুৰী মোকদ্দমা থকাত বেৰিষ্টাৰ হাইকোৰ্টলৈ গৈছিল। হাইকোৰ্টৰ পৰা পালিত সিদিনা সোনকালে আহিছিল। আহি দেখে—বৰুৱাৰ জীৱনৰ শেষ মুহূৰ্ত্ত। তৎক্ষণাত অসমীয়া ছাত্ৰহঁতৰ মেচলৈ বৰুৱাৰ এই অৱস্থাৰ খবৰ পঠাই তেওঁলোকক মাতি পঠালে। তেতিয়া আবেলি দুইমান বাজি গৈছে। অসমীয়া ছাত্ৰসকলে আহি নাপালে। ব্যাবিষ্টাৰ পালিতে পৰিয়ালবৰ্গৰ সৈতে অতি বিষাদ মনে তেওঁৰ অতি অন্তৰঙ্গ বন্ধু বৰুৱাৰ ওচৰত বহি অনিমিষ নেত্ৰে বৰুৱাৰ পিনে চাই আছিল। চাওঁতে চাওঁতে অসম মাতৃৰ উজ্জলতম বন্ধু ভাৰত-গোবৰ আনন্দৰাম বৰুৱাৰ জীৱনবন্তি হুমাই গ'ল। মৃত্যুৰ সময়ত বৰুৱাৰ বয়স ঊনচল্লিশ বছৰ পূৰ হোৱা নাছিল।

মৃত্যুৰ পাচত

আনন্দৰাম বৰুৱাৰ অকাল মৃত্যুত দুখুনী অসমীয়ে আঁচলৰ মাণিক হেৰুৱালে। মৃত্যুৰ পাচত চিৰকাললৈ সাধাৰণ মানুহৰ আনন্দৰাম বৰুৱা

নান নুমাই যায়। কীৰ্ত্তিবন্ত পুৰুষ মৰিলে তেওঁৰ যশ, অক্ষয়-কীৰ্ত্তি, জাউতি-যুগীয়া খ্যাতি পৃথিৱীত থাকি যায় কাৰণে কীৰ্ত্তিবন্ত পুৰুষ অমৰ বুলি কয়। বৰুৱাৰ অকাল মৃত্যুত, কলিকতা ছহৰ, বিয়োগ-বাতৰি বিয়পি পৰিছিল। গোটেই বঙ্গদেশ শোকে ছানি পেলাইছিল। তেওঁৰ অকাল মৃত্যুত ভাৰতবৰ্ষই চকুলো টুকিছিল। তেতিয়াৰ ভাৰতবৰ্ষৰ সংবাদ-পত্ৰই শোক প্ৰকাশত ভাৰতৰ এক অপূৰণীয় ক্ষতি হৈছিল বুলি প্ৰচাৰ কৰিছিল। আনকি শূদ্ৰ বিলাতত বৰুৱাৰ বিয়োগত বৃট্ছ মিউজিয়ামৰ প্ৰচাৰ বিভাগে গভীৰ শোক প্ৰকাশ কৰি, মিঃ বৰুৱাৰ কীৰ্ত্তিকাহিনী ইংৰাজী পত্ৰিকাত প্ৰচাৰ কৰিছিল।

চৰকাৰী চাকৰি জীৱনত আনন্দবাম বৰুৱা অসম এৰি বঙ্গদেশলৈ গৈ নানা ঠাইত আছিল যদিও তেওঁ নিজৰ ঘৰখন পাহৰা নাছিল। বৰুৱাই তেওঁৰ গ্ৰন্থবাজিত প্ৰাচীন কামৰূপৰ প্ৰাগজ্যোতিষপুৰত জন্ম লৈছিল বুলি পৰিচয় দি আহিছিল। গুৱাহাটীৰ লুইতপৰীয়া আনন্দবাম বৰুৱাই তেওঁৰ ওপজা ঠাই, উত্তৰ গুৱাহাটীৰ বজাহাৰৰ কথা পাহৰা নাছিল। ‘স্বৰ্গতো’ অধিক জননী আৰু জন্মভূমি—সেই জন্মভূমি আৰু আপোন মানুহৰ কথা তেওঁ পাহৰা নাছিল। চাকৰি জীৱনত, প্ৰবাসত থাকি বৰুৱাই তেওঁৰ ভায়েকহঁতলৈ লেখিছিল— ‘তোমালোকে গাঁৱৰ ভিতৰৰপৰা উঠি আহি ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পাৰত পৰ্বতৰ ওপৰত ঘৰ বন্ধোৱাহি। ঈশ্বৰে কৰিলে ময়ো গৈ আগলৈ তাত থাকিব পাৰিম।’ বৰুৱাই কৰ্মব্যস্ত জীৱনত, নিজৰ জন্মভূমিলৈ উভতি আহি নিজৰ মানুহৰ মাজত বাস কৰাৰ কথা ভাবিছিল। জন্মদাতা পিতৃ-মাতৃৰ প্ৰতি তেওঁ অচলা ভক্তি ৰাখিছিল। সাহিত্য জগতৰ মাজত থাকি আজীৱন সাহিত্য সেৱাৰে ভাৰতৰ সাহিত্য উৰাল চহকী কৰিছিল। তেওঁৰ জীৱনৰ কীৰ্ত্তিবন্ত ‘সংস্কৃত অভিধান’-খন মাক-দেউতাকৰ নামত অৰ্পণ কৰি শূপুত্ৰ অমৰ হৈ থাকিল। অকাল মৃত্যুৱে তেওঁক অকালতে পৃথিৱীৰপৰা চিৰকাললৈ বিচ্ছিন্ন কৰিলেও আনন্দবাম বৰুৱা অসম মাতৃৰ মুকুটমণি হৈ চিৰ উজ্জল থাকিব; তেওঁৰ অক্ষয় কীৰ্ত্তিয়ে চন্দ্ৰ-দিবাকৰ থাকে মানে ভাৰতবৰ্ষক চিৰগৰীয়ান কৰি ৰাখিব। ●★●

